

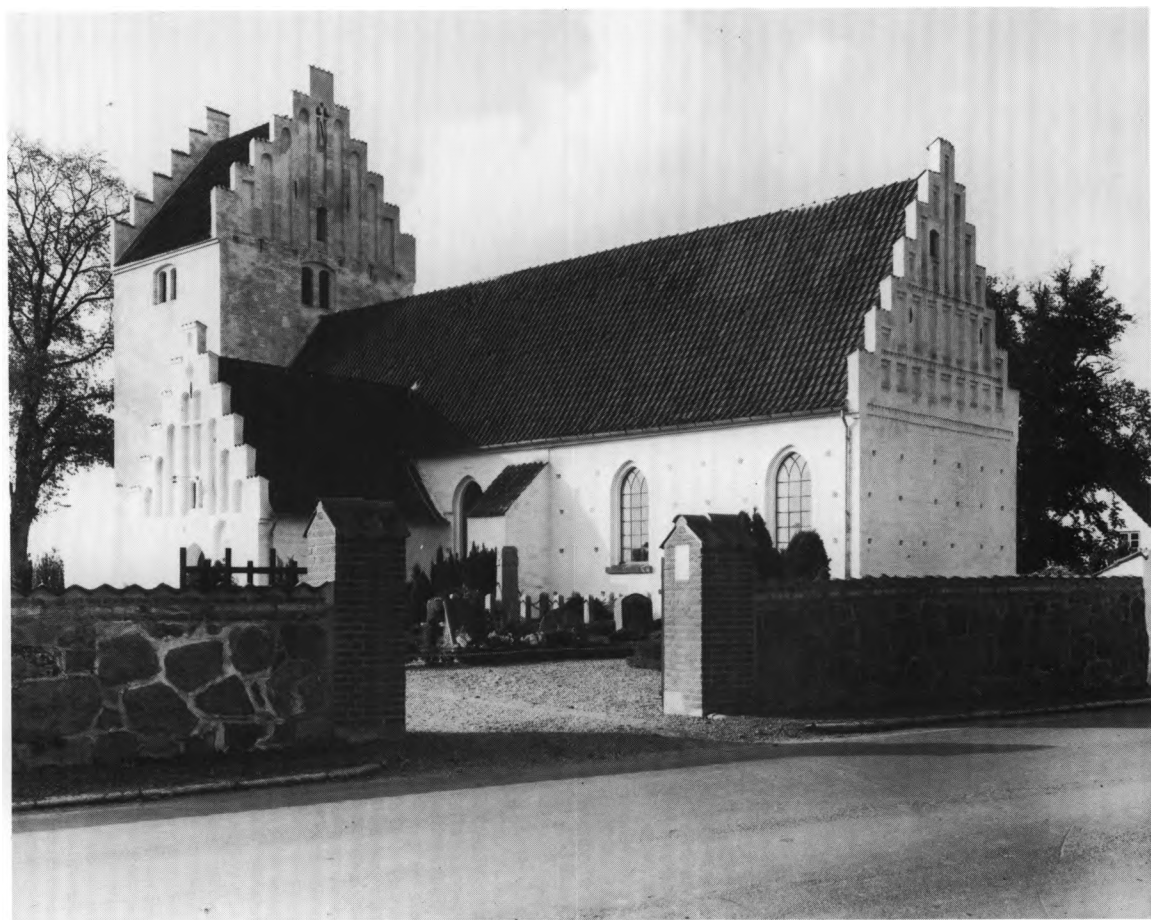

Fig. 1. Ydre, set fra sydøst. NE fot. 1982. — *Exterior seen from the south-east.*

MØRKØV KIRKE

TUSE HERRED

Kirken er i Roskildebispens jordebog ansat til to øre.¹ 1567 talte sognet 27 tiendeydere og var da *an-neks* til Stigs Bjergby (s. 755), hvilket stadig er tilfældet.² O. 1666 ansås patronatsretten for kongelig;³ men 26. sept. 1678 tilskødedes kirken med patronats- og kaldsret Jens Juel.⁴ Kirken lå i 17- og 1800'rne under Toftholm (før 1871 Mørkegaard).⁵ Den overgik til selveje 6. maj 1910.

Kirken ligger på flad mark i den sydlige udkant af landsbyen, nord for hvilken herregården

Toftholm er beliggende. På de tre sider har kirkegården bevaret gamle grænser; men mod syd er den udvidet flere gange som følge af det voksende befolkningstal i sognets to stationsbyer, Knabstrup og byen af samme navn som kirkebyen. Allerede 1844 tillagdes nyt areal i sydvest, og 1869⁶ samt 1919⁷ omtales kirkegårdens udvidelse. 1974 er den sydligste del udvidet mod øst frem til vejen ved inddragelse af en del af graverboligens have.

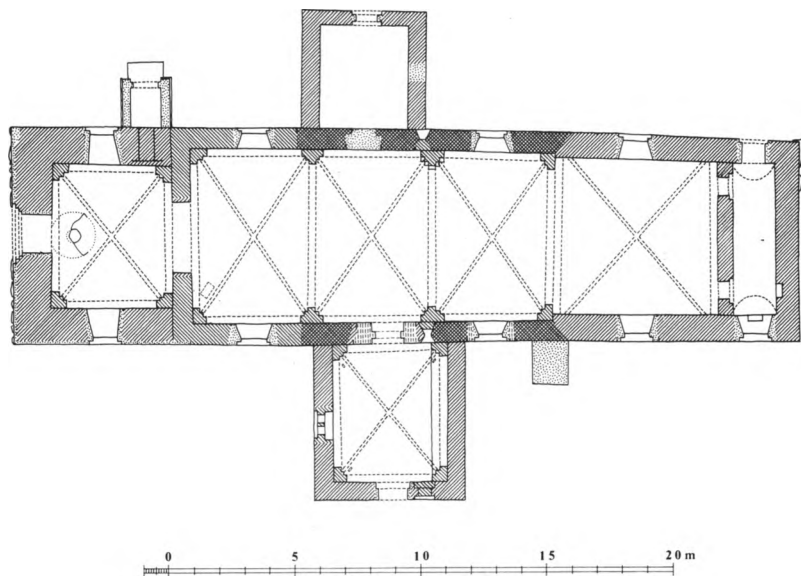

Fig. 2. Plan. 1:300. Målt af MB 1960, revideret af HJ og tegnet af Marianne Nielsen 1982. Signaturforklaring s. 9. - Ground-plan. Key on p. 9.

Kirkegårdens hegn og indgange. Bortset fra nordøsthjørnet, som er ommuret i nyere tid, er nordmuren formentlig senmiddelalderlig. De vestligste to tredjedele er af munkesten i munkskifte og hæver sig ca. 1,7 m over kirkegårdens jordsmon. Den har udadvendt afdækning af munke og nonner, og indersiden prydes foroven i forskellig højde af et savskifte. Den resterende del af nordmuren samt østmuren omtrent frem til køreporten er af marksten og store mursten. Afdækningen er indadvendt og består hovedsagelig af vingetegl, der et enkelt sted afløses af munke og nonner. Den første store sydudvidelse hegnes af en kløvstensmur med enkelte murstensskifter foroven under den indadvendte afdækning af vingesten. Udvendig står disse mure blanke, mens de mod kirkegården er hvidtede som den gamle mur. Den næste udvidelse hegnes i vest af en mur, som svarer til den foregående, og i forbindelse med den yngste udvidelse er der langs vejen rejst en hvidkalket mur med røde vingetegl. Af hensyn til kommende udvidelser hegnedes sydsiden med trådvæv og thujahæk, mens der mod graverens have opsattes raftehegn. - Vest for tårnet og nord for koret står gamle lindetræer.

Hovedindgangen er en køreport i øst, som i lighed med en fodgængerlåde nordligere i samme side, antagelig stammer fra tiden omkring kirkens hovedrestauration 1872. Begge åbninger lukkes nu af yngre træremmelåger, som er ophængt i piller af røde mursten, afdækket af vingetegl, der på køreporten danner saddelta-ge. Herudover er der indgang til kirkegården gennem en jernremmelåge ved graverboligen samt en træremmelåge sydligst i den nye østmur. Endelig er der i sydsidens hegn en låge til affaldsplads.

1846⁶ nævnes »kirkeporten og lågen ved samme«, muligvis en middelalderlig *†portal*? af den gængse type.

Bygninger m.m. på kirkegården. Nødtørftshuset ved graverboligen er fra 1930'rne,⁷ og i forbindelse med den seneste restaurering er der på kirkegården ud for graverboligen opført et *redskabshus*. - 1663 nedtog man sten og tømmer fra *†vognhuset*.⁸

Det brolagte *fortov* omkring kirken er fornyet ved restaureringen 1979-80.

Kirken er et langhus, hvis midterste del udgøres af skibet fra en senromansk kirke, opført i 1200'rne. Hertil er føjet, muligvis allerede i

1300'rne, et våbenhus i nord (nu ligkapel) og et kapel (nu våbenhus) mod syd. I 1400'rne udvidedes skibet mod vest som led i en større ombygning, og o. 1500 tilføjedes tårnet. Langhusets østre del, et kor med sakristi, er fra middelalderens slutning. Orienteringen afviger stærkt mod nord.

Den oprindelige kirkes skib er bygget af *munkesten* i munkeskifte med smalle, omhyggeligt glattede fuger. Hvor oprindelig murbehandling endnu kan iagttages, ses, at murene udvendig stod blanke, mens de indvendig dækkedes af et tyndt, hvidt pudslag. Gesimsen har været let udkraget, og dens eneste bevarede, nedre skifte har rundet underkant, et træk, som kendes fra andre samtidige teglstenskirker.⁹ Murhøjden i syd er 3 m, målt mellem jordsmonnet og gesimsens underkant.

Af de oprindelige rundbuede *vinduer* med smige sider, er langmurenes vestligste, umiddelbart øst for dørstederne, bevaret. Nordsidens er blændet i lysningen og står siden sidste restaurering som en udvendig niche. Det tilsvarende i syd er for den øvre dels vedkommende synligt fra våbenhusloftet. Bredden er 55 cm i murflugten mod 31 cm i lysningen, der har muret glasfals af rejste sten. Ydersiden af denne murede lysning, som har støttet vinduesglasset, sidder 21 cm inden for ydre murflugt. Buens kileformede stik er delvis tilhugget med hammer, og buens issepunkt ligger 10 cm (d.e. stikkets højde) fra gesimsens underkant. — Syddøren forsvandt allerede ved kapellets opførelse, mens man endnu aner vangerne af den tilmurede norddør, hvis indre åbning muligvis har haft fladbuet stik.¹⁰

Tilføjelser og ændringer. Den ældste tilbygning, antagelig fra 1300'rne,¹¹ er nordsidens *våbenhus*, som er meget lavt.¹² Til flankemurene er hovedsagelig benyttet rå kløvede marksten, mens gavlen i det væsentlige er af *munkesten* i munkeskifte. Flankemurene har fals gesims, og taggavlen, der brydes af en spidsbuet blænding omkring fladbuet lem, har fod- og toptinde. Den fladbuede, indvendigt falsede dør,¹³ har udvendigt, spidsbuet spejl. I østre flankemur spores indvendig et fladbuet vindue, som er

tilmuret med små sten. 1862⁷ benyttedes bygningen som materialrum; men ved restaureringen 1979-80 er den indrettet til ligkapel.

Tilbygningen på skibets sydside er formentlig opført i 1400'rne som et *kapel* (med udvendig dør), der allerede i århundredets anden halvdel er ændret i forbindelse med en større ombygning af skibet; senere er bygningen indrettet som regulært våbenhus, bortset fra tiden 1873-1980, da den fungerede som ligkapel.

Af den oprindelige bygning er flankemurene og gavlen indtil tagfoden bevaret. Materialet er rå og kløvede marksten, suppleret med *munkesten* til hjørner, gesimser og muråbninger. Flankemurene har almindelig falsgesims, mens gavlen er mere usædvanlig i kraft af et asymmetrisk vindue. Den højsiddende lysåbning, hvis plads kan hænge sammen med tilbygningsens særlige brug,¹⁴ blev blændet allerede ved den middelalderlige ombygning og var indtil restaureringen 1979-80 kun delvis synlig fra loftet. Nu er det lille fladbuede vindue med spidsbuet spejl (indvendig i fladbuet blænding) atter synligt udvendig. Den spidsbuede, falsede dør er udvidet o. 1864,⁶ da en formentlig fladbuet åbning forstørredes svarende til det bevarede spidsbuede spejl, hvis rulskeftestik foroven har prydskefte. Restaureringen 1979-80 godtgjorde, at tilbygningen oprindelig har åbnet sig mod skibet med en bred, rundbuet arkade.¹⁵

Fig. 3. Våbenhusets vestside (s. 776). HJ fot. 1979. - *West side of the porch.*

Fig. 4. Våbenhusgavl (s. 776). NE fot. 1982. - *Porch gable.*

Ombygningen, som gennemførtes endnu i 1400'ernes anden del (jfr. kalkmalerier) sideløbende med skibets udvidelse og overhvelvning, medførte indbygning af hvælv, vinduesændring og opførelse af ny taggavl (fig. 4). Sidstnævnte, som er nærbeslægtet med gavlen på sydkapellet i Sæby (Løve hrd.), har elleve, let brynede kamtakker. Udsmykningen består af syv rundbuede høj blændinger, af hvilke den midterste har dobbelt bredde og tvillingdelt afdækning, samlet på halvtens hængestav med falsat konsol og tværstav. Blændingen, som kronet af trappeformet prydblænding, har nederst et fladbuet dobbeltvindue til loftsrummet. Med hvælvslagningen lukkedes det oprindelige vindue. Det nye vestvindue (fig. 3) er et fladbuet dobbeltvindue, ud- og indvendig indrammet af fladbuet blænding. Hvælvet hviler på falsede vægpiller og har rundbuede, helstens

skjoldbuer¹⁶ samt halvtensribber; i tre af sviklerne ses rektangulære spygat.

Senere, formentlig i eftermiddelalderlig tid, er kapellet omdannet til et regulært våbenhus ved blænding af arkaden med en mur af store sten. Heri indsattes en fladbuet, til begge sider falsat dør, der stod tilmuret, så længe rummet fungerede som ligkapel.

Vestforlængelsen. I 1400'ernes anden halvdel (jfr. kalkmalerier) blev skibet forlænget mod vest, forhøjet og indhvelvet. Det nye afsnit er af munkesten i munkeskifte og samhørende med forhøjelsen af skibets murkrone, der indvendig andrager mindst 8 skifter (90 cm), udvendig 15, målt fra oversiden af den oprindelige gesims' eneste skifte til undersiden af den nuværende falsgesims. Forlængelsen fik i vest en kamtakket blændingsgavl (fig. 5), som endnu står delvis bevaret og synlig fra tårnets øvre stokværk. Dekorationen, som er beslægtet med sydkapellets blændingsgavl, består af mindst syv spidsbuede høj blændinger, af hvilke den midterste er dobbelt bred med tvillingdelt afdækning, samlet på halvtens hængestav. Sidstnævnte har tværstav og hviler på dobbelt, affaset konsol over en sekundært udvidet, fladbuet glug. Blændingernes bund står pudset og hvidtet i kontrast til den blanke teglstensmur. De tre hvælvfag hviler på falsede vægpiller¹⁷ uden vederlagsmarkering. De spidse skjold- og gjordbuer er helstens, ribberne halvtens. I søndre svikkel af vestfagets vestre kappe spores en *lem*, tilmuret med munkesten.

Tårnet er næppe mange årtier yngre end vestforlængelsen og antagelig opført o. 1500.¹⁸ Materialet er munkesten i munkeskifte over markstenssyld. En af sydsidens syldsten smykket af syv indristede *hjulcors* og stammer antagelig fra bronzealderen. Tårnrummet, som er forbundet med skibet ved en spidsbuet arkade, er planlagt uden hvælv. Dette fremgår dels af de selvstændige, falsede vægpiller, dels af den omstændighed, at hvælvets søndre skjoldbue overskærer et fladbuet, falsat stik, som antagelig er oversiden af et oprindeligt sydvindue. Et tilsvarende stik, som fremdroges 1979 over den sekundære indgangsdør, viser, at også vestvinduet mod

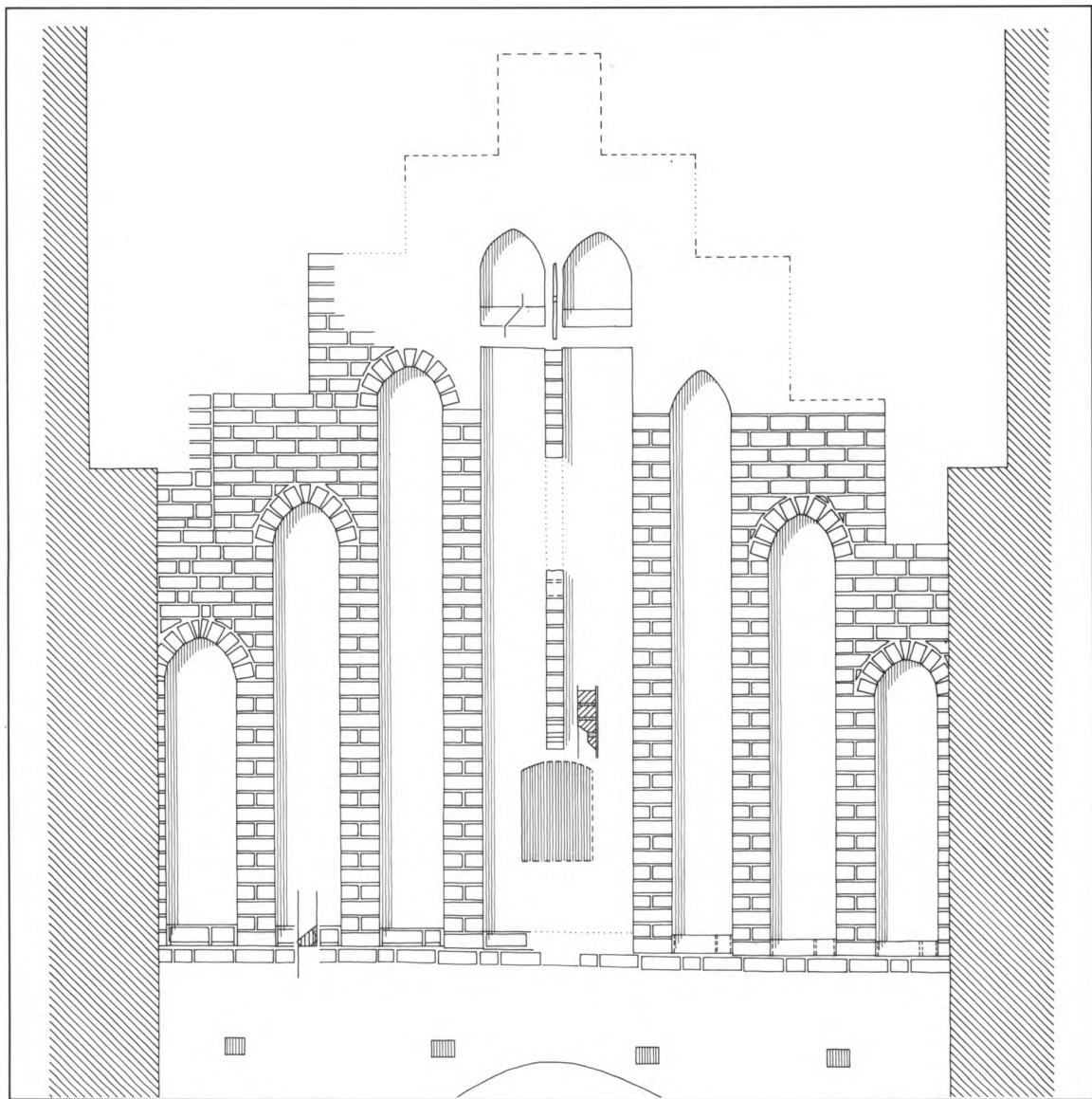

Fig. 5. Vestforlængelsens gavl (s. 776). 1:50. Målt og tegnet af Torben Hjelm 1983. — *Gable of the western extension of the nave.*

det indre har haft fladbuet indramning.

Beslutningen om at overdække rummet med et hvælv, som har spidse helstens skjoldbuer og halvtstens ribber, må være truffet endnu under opførelsen. Herfor taler bl.a. det forhold, at nordsidens overdør, som giver adgang til de øvre stokværk, synes oprindelig i murværket. Ved trappehusets opførelse 1872 fjernedes en *†fritrappe*, og den fladbuede, udvendigt falsede åbning (hvis stapler er bevaret) forhuggedes;

både gulv og loft stiger trinvis gennem murene.

Klokkestokværket har glamhuller mod alle fire verdenshjørner. Mod øst, syd og vest små fladbuede dobbeltåbninger, som både ud- og indvendigt indrammes af fladbuet blænding. I nord er glamhullet (af hensyn til klokkernes indhejsning) én stor fladbuet åbning med udvendig fals og mod det indre en blænding svarende til de øvrige. Flankemurene afsluttes med

falsgesims, og de øst-vestvendte taggavle brydes afblændinger under 11 kamtakker. De to blændingskompositioner afviger i nogen grad indbyrdes, hvilket til dels kan skyldes senere reparationer. Østgavlen har nu ni højblændinger, der er rund- eller spidsbuede bortset fra de to yderste, der har vandret afdækning samt midterblændingen, hvis afdækning er et tvedelt spærstik kronet af toprude og samlet på hængestav med profileret konsol og tværstav. I vest er bevaret 11 blændinger, af hvilke de yderste er rundbuede, de øvrige afdækket af tvedelt spærstik eller fladbue, samlet på hængestav med profileret konsol. Både i øst og vest udgår midterblændingen ikke fra gavlens fodlinje, men fra en fladbuet luge, beregnet til at betjene det reparationsstillads, hvis gennemløbende bomhuller endnu står åbne.

Langhuskoret med indbygget sakristi er ifølge gavlens detaljer¹⁹ opført o. 1525. Efter det gamle kors nedrivning er skibets flankemure forlænget. Materialet er munkesten i nogenlunde regelmæssigt munkeskifte samt enkelte marksten. Flankemurene har falsgesims, mens tag-

gavlen smykkes af en etagedelt blændingskomposition under 13 kamtakker. Gavlfoden markeres af to savskifter, skilt af glat skifte, ligesom de enkelte etager adskilles af savskifte. Alle blændingerne har vandret falset afdækning; i den øverste etage er indskudt en fladbuet glug, flankeret af to små korsformede åbninger. Ingen oprindelige vinduer er bevaret, men det er sikkert, at der aldrig har været lysåbninger i gavlen og næppe heller på nordsiden. Ved restaureringen 1979-80 sås omkring det sekundære vindue til selve korrummet (d.e. det andet fra øst) dele af karmene til en bredere åbning, hvis afdækning har siddet højere end det nuværendes og muligvis var spidsbuet.

Korrummet overdækkes af et samtidigt hvælv, som hviler på forlæg i flankemurene, mens der såvel i øst som i vest er rundbuede, helstens skjoldbuer; halvstensribberne mødes i toprude.

Sakristiet er etableret ved opførelsen af en skillemur østligst i korudvidelsen. Typen kendes fra flere sengotiske korudvidelser, bl.a. Kundby (s. 627 med note 31). Skillelæggen,

Fig. 6. Indre, set mod øst. NE fot. 1982. - *Interior to the east.*

Fig. 7. Indre, set mod vest. NE fot. 1982. - *Interior to the west.*

som ikke står i forbandt med flankemurene, har to ens døråbninger, der muligvis er oprindelige, selv om det normale kun er én dør (hyppigst i nord, men undertiden centralt placeret bag altret). Dørene stod fladbuede med spidst spejl mod koret indtil o. 1918,⁷ da spejlet borthuggedes. Mod sakristiet er den fladbuede, falsede åbning (med stapler og klinkefald) derimod intakt. Rummet overdækkes af et rundbuet tøndehvælv, og i væggene ses fladbuede gemmenicher, 52x50 cm (øst) og 54x56 cm (syd) med bunden 77 cm over gulvet.

Ejtermiddelalderlige ændringer og vedligeholdelse. De bevarede regnskaber rummer kun få oplysninger om kirkens vedligeholdelse i eftermiddelalderlig tid, og viden herom må derfor i første række hentes ved undersøgelse af bygningen selv. Således er der i syd på grænsen mellem det gamle skib og korforlængelsen opført en *støttepille*, muret af marksten samt genanvendte mursten (både munkesten og små sten af nyere dato).

Restaureringen 1979, som bl.a. indebar fjernelse aflanghusets cementgulv fra 1872, gav en

række oplysninger om ældre *gulve*. I tårnarkaden påvistes levn af et munkestensgulv, liggende i samme højde som lerstampet gulv i skibet ud for sydkapellets dør. Endelig markerede et to skifter højt trin af mursten opgangen til koret.

Vinduer. Udmuringen omkring skibets østligste vindue i syd (mellem våbenhus og støttepille) tyder på, at den nuværende åbning erstatter et væsentlig bredere vindue, som kan stamme fra reformationsårhundredet. 1805²⁰ og atter 1815²¹ omtales reparationer af vinduerne i tårnrummet, hvor der var indrettet begravelse; muligvis drejede det sig om de to oprindelige vinduer mod syd og vest. 1835 hedder det, at to fag nye vinduer skal indsættes, men stedet specificeres ikke i modsætning til synet 1862, som ønskede et større vindue i nord, »svarende til de andre«.⁶

1872⁶ bekostede kirkeejeren en omfattende, noget hårdhændet *restaurering* ved arkitekt Charles Abrahams.⁷ I langhus og sakristi indsattes syv store, spidsbuede vinduer, udvendigt falsede og med sprosseværk af støbejern. Tårn-

rummet fik mod syd og mod nord cirkelvinduer, og ved indsættelsen af en fladbuet vestportal med spidsbuet, falset spejl mod det ydre omfannedes rummet til våbenhus. Endvidere afløstes tårnets fritrappe af et muret *trappehus*, og der indsattes en norddør i sakristiet, hvis form i lighed med trappehusets svarer til vestportalen. Udvendig dækkedes murene af hvidkalket cement, mens de nye indfatninger af vinduer og døre samt trappehuset stod i blank mur. Sydsidens våbenhus, som nu blev overflødigt, indrettedes til ligkapel, og døren til kirken tilmureredes. I langhuset lagdes nyt gulv af cement, og formentlig stammer *tagværkerne* af fyrretræ fra denne restaurering.

Tårnets ydre murværk er repareret 1901, 1912 og 1916. 1950⁷ er syd- og vestsiden skalmuret med store, røde sten, som hvidtedes.

Kirken står i dag præget af den ud- og indvendige restaurering, som gennemførtes 1979-80 (arkitekt Alan Havsteen-Mikkelsen). Udvendigt er cementpudsen fjernet og afløst af hvidtekalk. Herved er murenes oprindelige karakter med bomhuller og hidtil skjulte åbninger (skibets nordre vindue, gavlvinduet i søndre våbenhus og dettes arkade mod skibet) blevet synlig. Tagene er hængt med røde vingetegl. Indvendig er der gulv af gule, håndstrøgne sten på fladen uden fuge, i søndre våbenhus lagt i mønster sammen med ældre sten af samme materiale. Ved indretningen af ligkapel i nordre våbenhus har dette faet nyt bjælkeloft af umalet fyrretræ, mens gulvet er belagt med store Ølandsfliser (fra tårnrummet), hvorom en kant af gulsten.

Opvarmning. Ved restaureringen 1872 opsattes en kakkelovn.^{21a} 1933 installeredes et lavtryksdampanlæg til afløsning for en kalorifer. 1966 ændredes dette til vandopvarmning. Ved restaureringen 1979-80 fik kirken nyt varmeanlæg med fyrrum i graverboligens udhus.

KALKMALERIER

Det første fund af kalkmalerier blev gjort i august og september 1872 i forbindelse med kirkens gennemgribende restaurering. På for-

anledning af den daværende kirkeejer, godsejer Hoppe til Toftholm, gennemførtes i de følgende måneder en delvis afdækning af mere eller mindre velbevarede billeder på vægge og hvælv. Malerierne repræsenterede to forskellige perioder: Det ældste lag, fra o. 1425, fandtes på det senromanske skibs nordvæg. Det yngre lag, udført af Isefjordsværkstedet o. 1460-80, blev fundet på vægge og hvælv i det forlængede skib samt på sydkapellets hvælvkapper. Væggenes malerier dækkedes imidlertid igen (med cementpuds); men inden da blev en korsfæstelsesscene fra o. 1425 såvel som sydkapellets billeder delvist trukket op med blyant.²² Den øvrige del af decorationen på skibets hvælv skal på trods af planer om restaurering have stået urørt helt til 1937. Dette år foretog konservator Egmont Lind en rensning og restaurering af de efterhånden stærkt tilsodede malerier i skibet samt en afdækning og restaurering af hvælvudsmykningens svikler.

I forbindelse med den seneste hovedrestauration 1979-80 blev væggene i skib, kor, sakristi og det sydlige våbenhus delvist genafdækket og undersøgt af konservator Robert Smalley, hvorved der fremkom fragmenter af kalkmalerier fra flere forskellige perioder. Af decorationen fra o. 1425 blev kun den førnævnte korsfæstelsesscene restaureret. Af de ligeledes sparsomme levn af Isefjordsværkstedets udsmykning på skibets vægge blev kun et enkelt fragment, en smørkærningsscene, bevaret. Den lavtplacerede og derfor let tilgængelige udsmykning på sydkapellets kapper viste sig at være opmalet og suppleret flere gange, tidligst formentlig endnu i katolsk tid. Senere, mellem blyantsoptrækningen fra 1872 og inden århundredskiftet er billederne opmålet med limfarve og nye, formentlig ændrede bibelhenvi-ninger tilføjet. Før Smalleys konservering er dele af malerierne frisket op ved mindst to lejligheder.²³ På korets vægge fremkom tre indvielseskors fra o. 1500-25, hvoraf et på nord- og et på sydvæggen blev bevaret, mens det tredje på østvæggen igen overkalkedes. I sakristiet sporedes svage, uidentificerbare farverester, mens der i det sydlige våbenhus på muren

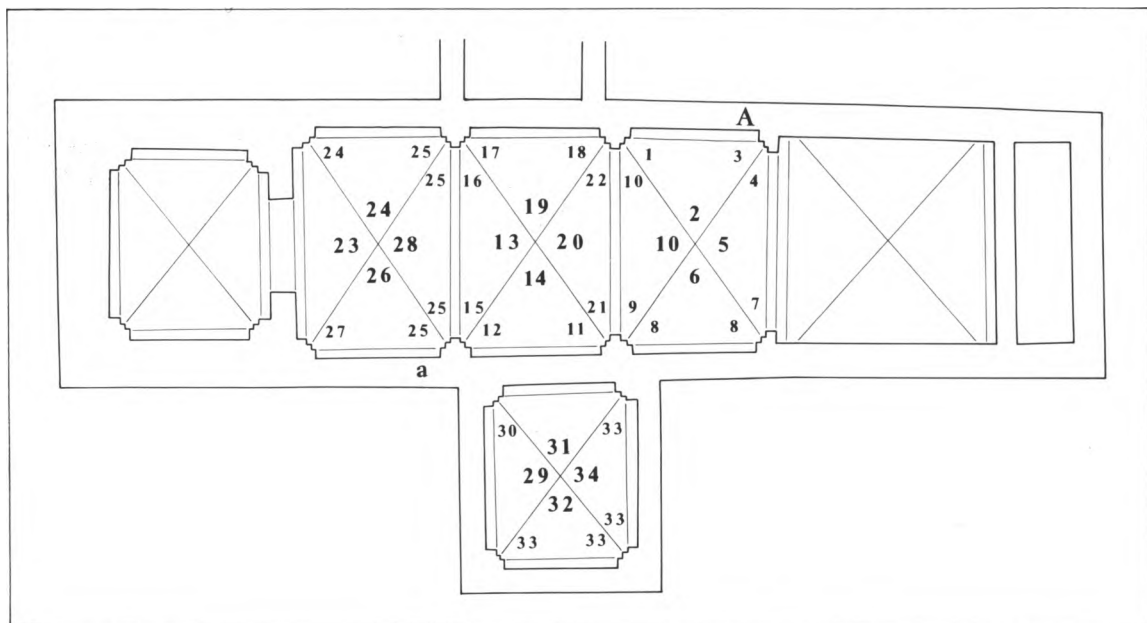

Fig. 8. Skematisk plan over gotiske kalkmalerier i skibet og søndre våbenhus. A. Korsfæstelsen. Maleri udført o. 1425 (s. 781). 1-28 og a, malerier i skibet (s. 782), 29-34, malerier i søndre våbenhus (s. 791), alle udført af Isefjordsværkstedet o. 1460-80. 1. Bebudelsen. 2. Fødslen. 3. Besøgeisen. 4. Hyrderne på marken. 5. Helligtrekonger for Herodes. 6. Helligtrekongers tilbedelse. 7. Fremstillingen i templet. 8. Sædeunderet. 9. Flugten til Ægypten. 10. Barnemordet. 11. Indtoget i Jerusalem. 12. Uddrivelsen af templet. 13. Nadveren. 14. Bønnen i Getsemane. 15. Judaskysset. 16. Kristus for Pilatus. 17. Hudstrygningen. 18. Tornekroningen. 19. Korsegangen. 20. Korsfæstelsen. 21. Nedfarten til dødsriget. 22. Opstandelsen. 23. Dommedag. 24. Helvede. 25. Dommedagsengel. 26. Himmerig. 27. Profeten Joel. 28. S. Jørgen. 29. S. Laurentius. 30. Kejser Valerian. 31. S. Sebastian. 32. Marias fødsel. 33. Gammeltestamentlig profet? 34. Maria i solgisel. - *Schematic plan of Gothic murals in the nave and the Southern porch. A. The Crucifixion. Mural from c. 1425. 1-28 and a, murals in the nave, 29-34, murals in the Southern porch, all by the Isefjord workshop from c. 1460-80. 1. The Annunciation. 2. The Nativity. 3. The Visitation. 4. The Annunciation to the Shepherds. 5. The Magi before Herod. 6. The Adoration of the Magi. 7. The Presentation in the Temple. 8. Miracle of the Cornfield. 9. The Flight into Egypt. 10. The Massacre of the Innocents. 11. The Entry into Jerusalem. 12. The Expulsion of the Merchants from the Temple. 13. The Last Supper. 14. The Agony in the Garden. 15. The Kiss of Judas. 16. Christ before Pilate. 17. The Flagellation. 18. Christ Crowned with Thorns. 19. The Bearing of the Cross. 20. The Crucifixion. 21. The Harrowing of Hell. 22. The Resurrection. 23. The Last Judgement. 24. Hell. 25. Angel from the Last Judgement. 26. The Heavenly Paradise. 27. The Prophet Joel. 28. St. George. 29. St. Lawrence. 30. The Emperor Valerian. 31. St. Sebastian. 32. The Birth of the Virgin. 33. Prophet from the Old Testament? 34. The Virgin in Glory.*

omkring døren til skibet blev fundet to dekorationer over hinanden, som imidlertid atter til-dækkedes.

1) O. 1425 er det *senromanske skibs vægge* blevet dækket af kalkmalerier, som på nordsiden har omfattet scener fra Kristi lidelseshistorie. Den bevarede korsfæstelsesscene (fig. 9, jfr. fig. 8) er placeret østligst på nordvæggen i andet fag. Kristus hænger på korset med bøjet hoved omgivet af korsglorie. Ansigtstrækkene

er gået tabt. Øverst på korset er med versaler skrevet: »Jn(ri)«. Mørkerødt blod flyder, halvt størknet, ned fra naglegab og sidevunde. På nær lændeklædet er Kristus nøgen, og kroppens karnation er lys rødlig med mørkere overgange til de dybest beskyggede, brunrøde partier. Neden for korset står en rygvendt dreng, Stefaton, som på en stage rækker eddikesvam-pen op til Kristi ansigt. Han er rødhåret, klædt i mørk, rødbrun kofte og med gråblå hoser. Til

Fig. 9. Fragment af Korsfæstelsen. Kalkmaleri fra o. 1425 på nordvæggen i skibets andet fag øst for vinduet (s. 781). HJ fot. 1983. - *Fragment of the Crucifixion. Mural from c. 1425 on the north wall in the second bay of the nave, east of the window.*

venstre driver et par store hænder tilhørende Longinus, en lanse ind i Kristi side. Hans skikkelse synes forsvundet. Bag højre hånd ses dog en gråklædt skikkelse med rødt hår og hue, hvis proportioner imidlertid virker alt for spinkle til de store hænder. Formentlig er det blegrøde farvefelt til venstre for højre hånd rester af Longinus, som nu er ødelagt af det sekundære vindue. Til højre står en høj, kun delvis bevaret rustningsklædt kriger, formentlig den romerske høvedsmand. Han støtter højre hånd på sit store sværd og peger med venstre på Kristus, idet han vender sig mod endnu en soldat, hvis ene rustningsklædte ben er synligt under skjoldbuen. Over den gråblålige rustning bærer han gulsort kappe. Mellem scenens figurer er strøet stregstjerner. Forneden afgrænses maleriet af en kraftigt trukket rød streg, der samtidig danner overkant for en bred rankebort, hvis grenværk i dette parti dog er

gået tabt (jfr. nedenfor). Bortens underkant afsluttes med små rundbuer på række.

Nordvæggens øvrige scener var meget dårligt bevaret. Af scenen umiddelbart før Korsfæstelsen, vest for vinduet i andet fag, sås kun konturen af en figur. Østligt på væggen i tredje fag, fandtes omridset af en skråtstillet, nogen overkrop - utvivlsomt Kristus' - som støttedes af en skikkelse iklædt rød kofte og rødgrønne hoser. Scenen har sandsynligvis forestillet enten Korsrejsningen eller -nedtageisen. - Mellem resterne vestligt i faget skelnedes kun dele af en stående figur iklædt røde hoser og grøn kofte. Under billedfrisen rester af borten med grenrankeværket.

Dekorationens bevarede fragment vidner tydeligt om kendskab til samtidigt - udenlandsk - tavlemaleri eller miniaturer, men har også en lokal og ikonografisk beslægtet parallel i Jyderup (s. 740, fig. 12).²⁴

2) O. 1460-80 har Isefjordsværkstedet malet en udsmykning, der har dækket vægge og hvælv i skibets tre fag samt sydkapellets hvælvekapper. Alle fire hvælvdekorationer er næsten fuldstændig bevaret, hvorimod kun et enkelt fragment af skibets vægmaleri nu står fremme (jfr. fig. 8).

Langhusets andet hvælv rummer scener fra Jesu fødsels- og barndomshistorie. Nordkappens hovedbillede viser Fødslen, der er sammenstillet med Bebudelsen i vestre og Besøgeisen i østre svikkel. - I Bebudelsen knæler ærkeenglen Gabriel og Maria på et mønstret gulvtæppe, og bag Maria ses en lille bygning med en foranstillet bedepult, der — sammen med den fragmentarisk bevarede blomstervase imellem de to personer - angiver, at scenen foregår inden-dørs. Gabriel, der bærer en stormønstret kjortel, holder et skriftbånd frem med indgangshilsenens ord (Luk. 1,28): »Ave gracia plena dominos tec(um)« (vær hilset, du benådede, Herren er med dig). Bag den knælende Maria med langt udslagent hår ses hendes svar på skriftbånd (Luk. 1,38): »Ecce ancilla dom(ini) fiat michi secundum verbum tu(um)« (se, jeg er Herrens tjenerinde, mig ske efter dit ord). - I Besøgeisen omfavner Maria og Elisabet hinan-

den stående foran et hus med åben dør, formodentlig Zacharias' hus; bag hver af kvinderne snor sig skriftbånd med nu næsten udviskede inskriptioner.

I Fødslen knæler Maria med udslagent hår på et mønstret gulvtæppe, idet hun tilbeder det nøgne barn, der er omsluttet af stråleglans. Til venstre sidder Josef med strudhætte sovende med hånd under kind, til højre krybben og bag den æslet og den hestelignende okse. Staldbygningens tag bæres af stolper.

Østkappens hovedbillede viser De hellige tre Konger for Herodes. I nordre svikkel forkyn-des Jesu Fødsel for hyrderne og i søndre ses Fremstillingen i templet. I Forkyndelsen ses en hyrde med sækkepibe, iført kort, fliget kjortel og med hoserne i ål; til højre en siddende hyrde, der holder et horn med venstre hånd og i forbavelse løfter højre mod den svævende engel.²⁵ Inskriptionen på englens skriftbånd er gået tabt. - I Fremstillingen i templet støtter Maria Jesus, der står på en draperet alteropbygning, mens en mitrabærende præst fatter om barnets ene hånd. Foruden altret angiver et tårn og et stykke tag summarisk templet. Maria er ledsaget af en kvinde, der holder en bagerliggende offergave. - De hellige tre Konger møder i østkappens hovedscene Herodes under færden til Betlehem. Rigt klædt og med gaver i hænderne ses kongerne til hest foran Herodes, der med en talende gestus løfter højre arm. Ordvekslingen mellem dem - på de to skriftbånd - er nu helt bortslidt. Skønt mødet finder sted på et smalt jordsmon, er interiøret i Herodes palads — en tårnprydet arkitekturkulisse - også antydnet ved den fint mønstrede gulvbelægning bag kongen. Bag de hellige konger ses tre, delvist vimpelprydede lanser tilhørende Herodes' hird.

Hovedscenen i sydkappen fremstiller De hellige tre Kongers tilbedelse af barnet, og i de to svikler er en fremstilling af Sædeunderet fordelt. - I hovedbilledet ses Maria siddende på et draperet leje med det nøgne barn på skødet. Den ældste af de ødselt klædte konger knæler med blottet hoved og rækker en krukke frem mod barnet, der løfter låget af. Den mellemste

af de to yngre, bjældebehængte konger står med et myrrahorn og peger op mod stjernen i kappens top. Længst til højre rækker en ledsagende page den yngste konge gaven til barnet. Scenen foregår i staldbygningen, der antydes med spinkle stolper, som bærer et skråt tag. Mellem stolperne ses øverst et stangophængt, mønstret draperi svarende til sengelejets, som forlener den ydmyge bygning med et fornemt præg. - Som i Tuse (s. 599) skal legenden om Sædeunderet i øst- og vestsviklen knyttes sammen med Flugten til Ægypten og Barnemordet i Betlehem, begge i vestkappen. Under den fortsatte jagt på den flygtende hellige familie møder Herodes' hirdmænd efter drabene i Betlehem nogle kornhøstende bønder, som efter aftale med Josef fortæller, at familien passerede, mens de såede kornet. Det havde de gjort dagen forinden, men på mirakuløs vis var kornet groet og modnet i nattens løb, så de talte sandt. I østsviklen ses tre af Herodes' svært bevæbnede ryttere, som dog kun er partielt bevaret. I vestsviklen vises to af bønderne omkring det fulmodne korn, den ene sår, den anden høster! Den nederste del af dette partis venstre del er ikke bevaret. - I østsviklens spids ses en mandsskikkelse i voldsom forkortning med et stort, grotesk hoved og bred, åben mund omkring spygattet.

Vestkappens hovedscene er Barnemordet i Betlehem, mens søndre svikkel - i fortsættelse af sydkappens svikkelbilleder - viser Flugten til Ægypten med Maria og barnet på æslet, der trækkes af den gående Josef. På skulderen bærer han en stang med bylt. — Til venstre i hovedbilledet (fig. 19) sidder Herodes på en ornamentprydet trone med ryg og himmel. En vinget, hornet djævel er klatret op på tronen, fatter om kongens højre skulder og indgyder ham rådet om barnemordet. I højre hånd holder han scepter og har med venstre næsten draget et sværd, mens han med optrukne bryn og let åben mund ser mod højre, hvor hans hirdmænd er i færd med at udføre befalingen. Vendt mod Herodes står en soldat i rustning og fremholder en lanse med et spiddet barn. Til højre ses grupper af krigere, der med lanser og

Fig. 10-11. Kalkmalerier på sydkappen i skibets tredje hvælv, udført af Isefjordsværkstedet o. 1460-80. 10. Bønnen i Getsemane (s. 784). Egmont Lind fot. 1939. 11. Uddrivelsen af templet (s. 784). HJ fot. 1983. - *Murals c. 1460-80 on the south cell of the nave's third vault, by the Isefjord workshop. 10. The Agony in the Garden. 11. The Expulsion of the Merchants from the Temple.*

sværd falder over børnene. Foran huse, der angiver Betlehem, søger tre mødre, en med stangrok, at forsvare deres børn. Længst nede i sviklen tages et barn fra vuggen og dræbes.

I *langhusets tredje hvælv* er Kristi lidelseshistorie fremstillet. Hovedbilledet i sydkappen forestiller Bønnen i Getsemane, østre svikkel Indtoget i Jerusalem og vestre Uddrivelsen af templet. - Indtoget i Jerusalem viser den vel-signende Kristus på æslet ledsaget af to apostle. Foran byporten er en mand klatret op i et træ og brækker kviste (palmegrene) af, som kastes ned foran Kristus. Nedenfor spreder en anden en kjortel ud. - I Uddrivelsen (fig. 11) står Kristus med pigbesat svøbe foran templet, der er vist som en gavl- og tårnprydet bygningsmasse. Han har lagt hånd på en af de fire, fornemt klædte kræmmere, som med letbøjet holdning er på vej bort. - Kristus ses i hovedscenen (fig. 10), knælende og med en afværgende gestus foran kalken med marterredskaberne. Over kalken Guds bydende hånd og et skriftbånd med ordene: »Pater mi si possibile est transeat a me calix iste« (fader, om det er muligt, lad da denne kalk gå fra mig). Haven er antydnet ved flettet risgårde omkring Kristus og de tre sovende apostle; et porttårn vestligst i kappen forestiller indgangen.

I vestkappen fortsætter handlingen fra sydkappens hovedbillede med Judaskysset i søndre svikkel og Kristus for Pilatus i nordre, mens hovedbilledet, Nadveren, er en fortsættelse af sydkappens svikkelbilleder. I søndre svikkel omfavnes og kyskes Kristus af Judas, der ledsages af væbnede, rustningsklædte soldater. Peter står med sværd til venstre, og foran Kristus knæler Malkus, hvis øre Peter har hugget af, men som Kristus ved berøring helbreder igen. Forrest ses Malkus' lygte. - I nordre svikkel føres den tilfangetagne og bundne Kristus af soldater frem for Pilatus. - I Nadverbilledet (fig. 12) sidder Kristus ved bordet midt blandt de tætsiddende apostle med den sovende Johannes hvilende i skødet. Bordet er dækket af en folderig dug, og pladen er tippet op, så den rige borddækning tydeligt ses. Som den eneste af apostlene er den glorieløse Judas placeret på

Fig. 12. Nadveren. Kalkmaleri på vestkappen i skibets tredje hvælv, udført af Isefjordsværkstedet o. 1460-80 (s. 784). Egmont Lind fot. 1939. - *The Last Supper. Mural c. 1460-80 on the west cell of the nave's third vault, by the Isefjord workshop.*

langsiden modsat Kristus. Han holder pungen med sølvmonterne og forsyner sig med den frie hånd fra bordet.²⁶

Nordkappens hovedscene forestiller Korsegangen, i sviklerne skildres de umiddelbart forudgående begivenheder: Hudstrygningen i vestre svikkel og Tornekroningen i østre. - I Hudstrygningen står den blodplettede Kristus, bundet ved fødder og hænder til en søjle, og traktes af to bødler med ris og svøbe. - I Tornekroningen sidder den blødende og bundne Kristus med liljescepter og palmegren, mens to bødler ved hjælp af korslagte stave presser den tornede krone ned. - I Korsegangen (fig. 13) bærer Kristus korset hjulpet af Simon fra Kyrene. Bag ham ses eskorterende, rustningsklædte soldater, som med et reb, der er slået om Kristi liv, trækker ham fremad og

samtidig driver på ham med kæp. Til venstre foran Jerusalems port er de to Mariaer og Johannes vist. Nederst to skriftbånd med bortslidte inskriptioner.

Korsfæstelsen udgør hovedbilledet i østkappen, Nedfarten til Dødsriget ses i søndre svikkel og Opstandelsen i nordre. Korsfæstelsen (fig. 14): Kristus hænger på korset med lukkede øjne, hvorimod de to røvere begge ser mod Kristus. Den onde røver til højre har smalle øjne med et næsten stikkende blik. Blodet flyder i små svajede strømme fra de korsfæstedes sår. Ved korsets fod står gruppen af kvinder; to støtter den tredje — Maria — der næsten er faldet i afmagt. Til højre Johannes med sit evangelium. Øverst hen over Kristi kors ses et indskriftbånd: »lesus nasareus rex iudeor(um)« (Jesus af Nazaret, jødernes konge). Lignende

Fig. 13. Korsegangen. Kalkmaleri på nordkappen i skibets tredje hvælv, udført af Isefjordsværkstedet o. 1460-80 (s. 785). Egmont Lind fot. 1939. - *The Bearing of the Cross. Mural c. 1460-80 on the north cell of the nave's third vault, by the Isefjord workshop.*

bånd findes over røverne, men indskriften er ulæselig over den gode røver, mens begyndelsen af indskriften til højre over den onde lyder: »Si filie(!) d(e)i es d(omi)no te ... « (Hvis du er Guds søn Herre ...). - I Nedfarten til Dødsriget udfrier Kristus det første, nøgne menneskepar, Adam og Eva, fra helvedesgabet. Den blodige Kristus fatter om en korsprydet stav med tunget, korssmykket vimpel og træder Dødsrigets itubrudte indgangsdør under fode. - I Opstandelsen træder den endnu blodige og tornekrøned Kristus ud af graven. I hånden holder han en korsfane lig den i Nedfarten til Dødsriget. Omkring graven sover tre lansebevæbnede soldater, hvis hoveder ikke længere er bevaret.

I *vesthvælvets kapper* er Dommedag og S. Jørgen skildret. I vestkappen troner den dømmen-

de Kristus på regnbuen omfattet af mandorla (fig. 15). Med oprakte arme og fødderne hvilende på jordkloden blotter han sine blodstrømmende vunder, og fra hans hoved udgår nådens blomstrende lilje mod syd og straffens sværd mod nord. Inskriptionsbånd forkynder dommen, over liljen: »Venite vos benedicti in r(egnum)« (kom, I velsignede, til riget), over sværdet: »Ite vos maledicti in ignem eternam« (gå, I forbandede, til den evige ild). Neden for Kristus knæler Maria til venstre og Johannes Døberen til højre som forbedere for den domskaldte menneskehed. Bag hver står en engel med Kristi marterredskaber, der anklagende holdes frem.²⁷ Den bønfoldende, kronede Maria blotter det bryst, som Kristus har diet, og på skriftbåndet udfor hende læses: »Miserere nostri, d(omi)ne, miserere nostri ...« (forbarm dig over os, Herre, forbarm dig over os ...). De fa bevarede bogstaver på det tilsvarende bånd ved Johannes giver ingen sammenhængende mening.²⁸ Nederst til begge sider står de nøgne døde, flere med kroner på hovedet, op af gravene; en enkelt til højre vises endnu iført ligklæde. Til venstre ses et skriftbånd: »Deus iudiciu(m) tuu(m) regida et iustitia(m) tua(m) filio regis« (Gud, giv din dom til kongen og din retfærdighed til kongens søn).

Sydkappens hovedfremstilling er Himmerig, i østsviklen er vist en dommedagsengel, i vestsviklen en profet. I kappens hovedbillede (fig. 17) modtages de frelste, ikklædt fodside kjortler, af Peter og engle foran Himmelborgen. Peter breder sin forede kappe beskyttende ud mod en skare frelste, hvoraf nogle bærer palmegrene, og låser med en stor nøgle borgporten op. Til venstre bøjer en engel sig modtagende frem og tager den forreste af en mindre skare frelste ved hånden. Øverst svinger en engel røgelsekar over de frelste stående i et af de krennelerede tårne, der udgør en markant del af himmelborgens vidtløftige, stærkt sammenpressede arkitekturkulisse. Ved siden af englen snor sig et nu tomt indskriftbånd. - Den stående, vestvendte dommedagsengel blæser på basun, og ud af instrumentets munding snor sig et skriftbånd med domskaldelsen: »Surgite

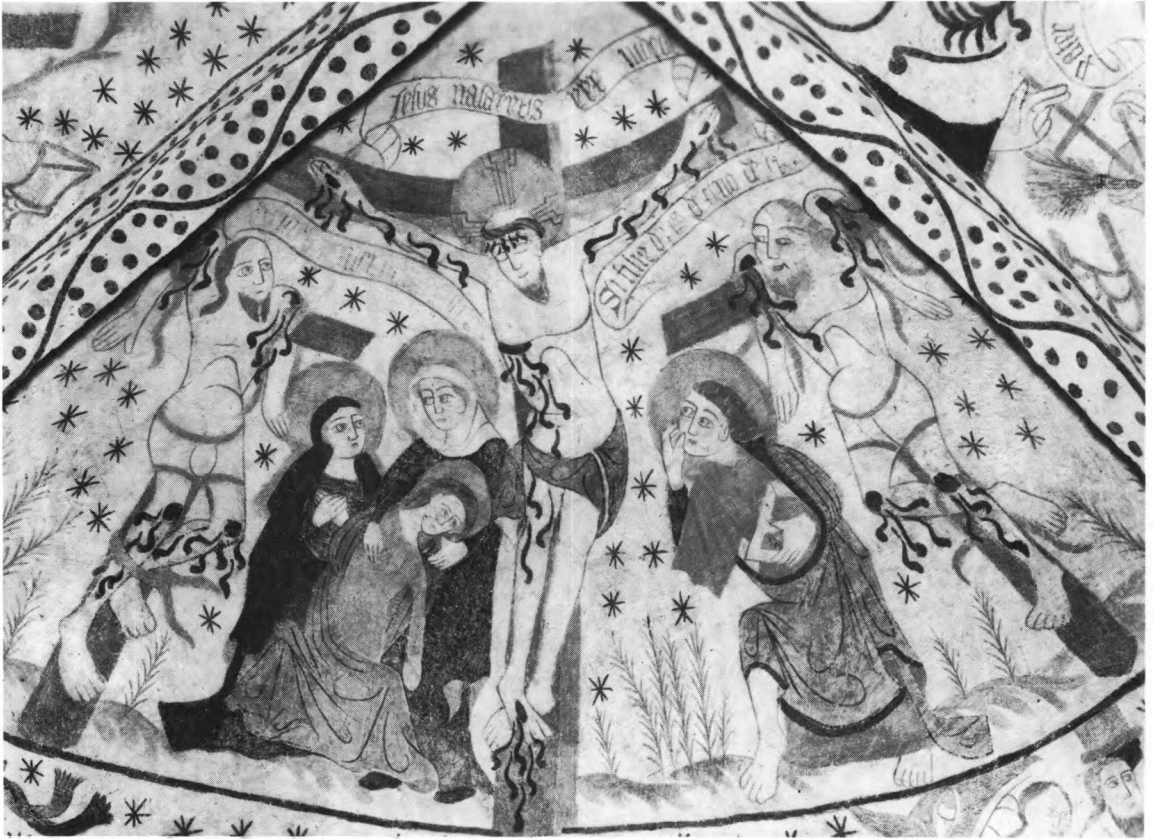

Fig. 14-15. Korsfæstelsen og Dommedag. Kalkmalerier på skibets hvælv, udført af Isefjordsværkstedet o. 1460-80. 14. Østkappen i det tredje hvælv (s. 785). Egmont Lind fot. 1939. 15. Vestkappen i det fjerde hvælv (s. 786). NE fot. 1982. - *The Crucifixion and the Last Judgement. Murals c. 1460-80 on the nave's vault, by the Isefjord workshop. 14. The east cell of the third vault. 15. The west cell of the fourth vault.*

mortui venite ad iudiciu(m) dei« (stå op, I døde, kom til Herrens dom). - Vestsviklens skægede profet, Joel (fig. 16), er iført folderig kjortel med bælte, sidder på en bæk og holder med begge hænder et skriftbånd med ordene: »In valle Iozophat congregabo omnes gentes (et ibi) disputabo cu(m) eis« (jeg vil samle alle folkeslag i Josafats dal og der skifte min arvelod med dem).²⁹

Nordkappens hovedscene viser Helvede. Motivet inddrager også vestsviklen, mens østsviklen rummer en dommedagsengel. I Helvedesfremstillingen (fig. 18) bringer hornede djævle med groteske fjæs på hals og knæskaller de nøgne fordømte frem mod Helvedes port, der er vist som et ildsprudende rovdrygab. På et krenneleret tårn bagved akkompagnerer en djævel på blæseinstrument. Til venstre i kappen, øverst og nederst, er skildret enkeltskæbners vej til Helvede. Øverst bæres en bisp af en djævel, mens en anden pisker ham med en pigget svøbe. Nederst fragter en djævel på trillebør en fortvivlet kvinde, der river sig i det lange udslagne hår. Derunder rider en piskende djævel med piggede sporer overskrævs på en kvinde med godt tag i hendes hår. I midten trækkes en større skare hen mod gabet, deriblandt kronede skikkelser samt endnu en bisp. I

Fig. 16. Profeten Joel. Kalkmaleri på sydkappens vestre svikkel i skibets fjerde hvælv, udført af Isefjordsværkstedet o. 1460-80 (s. 788). Egmont Lind fot. 1939. — *The Prophet Joel. Mural c. 1460-80 on the west spandrel of the south cell of the nave's fourth vault, by the Isefjord workshop.*

gabet brænder allerede en flok. — I den østre svikkel står en dommedagsengel (fig. 18), der i alt væsentligt (herunder skriftbåndet) svarer til englen i sydkappens østsvikkel.

Østkappens hovedfremstilling viser S. Jørgens kamp mod dragen, og i hver af sviklerne står en dommedagsengel. — Den kæmpende S. Jørgen i hovedbilledet (fig. 20) er fornemt og ridderligt udrustet: Fjer vajer fra hjelmen, et mægtigt, fliget bånd blaffer fra skulderen og bjælder hænger både fra bæltet om hans liv og fra hestens skaberak. Beskyttet bag et korsprydet skjold med lansehul driver helgenen sin lanse gennem den liggende drages gab. Også hans hest tager med vredladent blik og trampende hove del i kampen. På en højning i det kulissegagtige landskab knæler til højre prinsesse Kleodolinde med hænderne i bedestilling. Foran hende hviler lammets, som hun holder i bånd. Længst til højre ses prinsessens forældre som tilskuere til kampen i sikkerhed bag slotsmurene. — Sviklernes engle er vendt mod hinanden og spiller begge på s-snoede horninstrumenter,

Fig. 17. Himmerig. Kalkmaleri på sydkappen i skibets fjerde hvælv, udført af Isefjordsværkstedet o. 1460-80 (s. 786). Egmont Lind fot. 1939.

- *The Heavenly Paradise. Mural c. 1460-80 on the south cell of the nave's fourth vault, by the Isefjord workshop.*

Fig. 18. Helvede. Kalkmaleri på nordkappen i skibets fjerde hvælv, udført af Isefjordsværkstedet o. 1460-80 (s. 788).

NE fot. 1982. - *Hell.*

Mural c. 1460-80 on the north cell of the nave's fourth vault, by the Isefjord workshop.

hvorfra skriftbånd er udtrukket med samme indskrift som i sydkappens østre svikkel.

Ornamentik og farver. Hvælvenes rige ornamentik fremviser en række former, der er karakteristiske for Isefjordsværkstedet, og som ses også i andre af værkstedets arbejder på egnen, f.eks. Tuse (s. 597f.), Skamstrup og Bregninge (Skiplinge hrd.). I alle dekorationens svikler - på nær sydkappens østre i andet hvælv — ses svunget rankeværk, der tillige udfylder kappernes toppe, hvor pladsen for de figurative scener tillader det. Sviklernes figurfremstillinger er overalt adskilt fra rankeværket af en knækbåndsbort, der også smykker ribberne i andet hvælv. I tredje hvælv bærer ribberne en bølgende enkeltstreg på prikket bund, mens vesthvælv har en tredobbelt bølgende streg med store indskudte, fligede blade. Gjord- og skjoldbuer er malet enten med knækbånd eller rankeværk. Ribbernes skæringspunkter er dækket af en enkel storbladet roset. I de figurative scener er baggrunden næsten overalt strøet med stregstjerner. - Farveskalaen er enkel: do-

mineret af grønt, rødt og gult, mens gråt, i to toner, og sort er mindre fremtrædende. Farverne er ofte kontrastfuldt sammenstillet i klæde- dragterne, specielt er S. Jørgens udstyr livfuldt afvekslende. Næsten al ornamentikken står rød, undtagen knækbåndet, der kombinerer rødt og gråt.

Ved genafdækningen i 1979-80 blev der i skibet oven på dekorationen fra o. 1425 også fundet rester af Isefjordsværkstedets vægbilleder, der tilsyneladende har været del af en altomfattende udsmykning i skibets tre vestligste fag. Kun en enkelt fremstilling, en smørkærnings-scene (fig. 23), på sydvæggen øst for vinduet i det vestligste fag blev bevaret. Som følge af det sekundært indmurede vindue er billedets højre del ikke i behold. Til højre på fragmentet ser man bøtten og kærnestangen med den smørkærnende kones to hænder. Til venstre står en grå, hornet djævel med gule øjne og gab, som også har fat om stangen. Øverst ses en mindre blegrodt djævel med en rød flagermusagtig vinge, der med fødderne fatter om stangen. I hån-

Fig. 19. Barnemordet i Bethlehem. Kalkmaleri fra o. 1460-80 på vestkappen i skibets andet hvælv, udført af Isefjordsværkstedet (s. 783). Egmont Lind fot. 1939. - *The Massacre of the Innocents. Mural c. 1460-80 on the west cell of the nave's second vault, by the Isefjord workshop.*

den holder djævelen en gul genstand, antagelig et stykke stjålet smør.³⁰ - Væggenes øvrige - på ny overkalkede - udsmykning var yderst sparsomt overleveret. På sydvæggen i vestfaget var der vest for vinduet, som afbrød smørkæringsscenen, røde farvespor, antagelig rester af en vinge. På vestvæggen sås øverst mørkerødt rankeværk og stregstjerner i samme farve. Derunder på begge sider af buen mod tårnfaget rester af glorierede skikkelser i røde dragter, hvoraf en til højre for buen med vinger; forinden rankeværk. På nordvæggen i samme fag sås foroven rester af en bygning med rødt og hvidt tegltag samt okkerfarvet gesims. Forinden var der en flisegulvsdekoration, afbrudt af det sekundære vindue, men synlig på begge sider; ovenover talrige stjerner. Over den ældre dekoration fra o. 1425 sås også på nordvæggen i tredje fag stregstjerner.

Billedprogram. I tilslutning til fremstillingen af Jesu barndomshistorie, lidelseshistorie og Dommedag kan der i det oprindelige, nu forsvundne, kor have været malet billeder af Skabelsen og Syndefaldet. En form for udsmykning, der kendes fra andre af værkstedets arbejder, bl.a. Herlev, Lynge og Dråby,³¹ og som i én sum omfattede de yderste poler: fra Skabelsen og menneskets frafald fra Gud i øst til den sluttelige forsoning eller fordømmelse i vest. Derimellem er den jordiske eksistens' vilkår, kampen mellem gode og onde kræfter skildret gennem Kristi liv fra fødsel til død. Den moraliserende tendens er tydeliggjort ved motivernes indbyrdes placering i de enkelte hvælv. Dette gælder i særlig grad vesthvælvet, hvor temaet er eksemplificeret, forbilledligt, med S. Jørgens kamp mod dragen. En kamp der bliver næsten overvældende perspektiveret af den

Fig. 20. S. Jørgens kamp med dragen. Kalkmaleri på østkappen i skibets fjerde hvælv, udført af Isefjordsværkstedet o. 1460-80 (s. 788). Egmont Lind fot. 1939. - *St. George slaying the dragon. Mural c. 1460-80 on the east cell of the nave's fourth vault, by the Isefjord workshop.*

modstillede Dommedag i vest og de supplerende kapper i syd og nord, hvor gode og ondes skæbne endegyldigt besegies. Mindre markant sporer man samme tendens i de øvrige hvælv. Tydeligst måske i andet hvælv, hvor den onde konge, Herodes, konfronteres med de tre gode i østkappen, hvorefter de godes velgerninger skildres — overrækkelse af gaver og tilbedelse af barnet — mens den ondes misgerning, Barne-mordet, afsløres i vestkappen. Parallellen mellem jomfruens og kongernes tilbedelse af barnet i nord og syd, de fromme troende, synes bevidst modstillet den personificerede og djævelsk inspirerede ondskab i øst- og vestkappens billeder af tyrannen Herodes.

Sydka-pellet. Hvælvet i sydkapellet viser helgener og scener fra Marias liv, hvis oprindelige udseende imidlertid afgørende er ændret. Som ovenfor nævnt har Isefjordsværkstedets male-

rier antagelig endnu i katolsk tid været genstand for opmaling og tilføjelser. Under genrestaureringen i 1980 iagttog man, at en del ansigter, hænder og en glorie var blevet malet op med lys rød eller rød farve. Desuden var der tilføjet et antal underordnede, til dels pyntende detaljer, især på figurernes dragter (knapper, perlekæder, cirkelornament, ædelstensbort samt svingfjerskonturer på englenes vinger). Hvor væsentligt dette supplement har ændret billedernes karakter er vanskeligt at bedømme nu, fordi den tildels blev udslettet af eller sammenblandet med den blyantsoptegning, der fandt sted antagelig kort efter afdækningen af hvælvdekorationen i 1872.

Østkappens hovedbillede viser Maria i solgissel (fig. 22), mens der i hver af sviklerne ses gammeltestamentlige skikkelser. Midt i kappen står Maria i solgissel, kronet og med glo-

Fig. 21-22. Scener fra Marias liv. Kalkmalerier på hvælvet i søndre våbenhus, udført af Isefjordsværkstedet o. 1460-80. 21. Sydkappen: Marias fødsel (s. 792). 22. Maria i solgisel (s. 791). HJ fot. 1983. - *Scenes from the Life of the Virgin. Murals c. 1460-80 on the vault of the south porch, by the Isefjord workshop. 21. The south cell: The Birth of the Virgin. 22. The east cell: The Virgin in Glory.*

rie, mens hun bærer barnet på armen. Hun er omgivet af fire musicerende engle, to på hver side anbragt over hinanden. Himmeldronningen er kappeklædt med rigt mønstret underkjortel, og det nøgne, glorierede barn er løftet helt op til hendes ansigt. Englen øverst til venstre står på et stykke jordsmon og spiller på lut, og den modsvarende på højre side anslår en ringbehængt triangel med sekundært og »fejl-agtigt« påmalede strenge.³² Englen nederst til venstre spiller harpe og den modsvarende spiller på et instrument, der formodentlig er et strengeinstrument, ophængt i bånd omkring halsen. - I nordre svikkel sidder en skægget, kappeklædt gammeltestamentlig profet?, med en lang tilspidset hue på hovedet. Han holder et skriftbånd med sekundær indskrift: »Virgo..a-mata = ora pro nobi« (elskede jomfru - bed for os). Helt nederst har der ifølge restaureringsbetretningen »oprindelig været en stående skikkelse, som kun anes meget svagt under ultra-violet belysning«. I søndre svikkel sidder en lignende, kronet skikkelse med skriftbånd, hvorpå sekundær indskrift: (»Luca Cap. 11 v. 27«).

Marias fødsel (fig. 21) er vist i sydkappens hovedbillede, mens der i sviklerne ses to gam-

meltestamentlige skikkelser. I fødselsscenen sidder Anna, Marias moder, i en folderigt draperet seng, støttet af puder. Bagved er i hele kappens bredde ophængt et lignende draperi på stang, som hører til sengens udstyr. Med venstre arm holder Anna om det svøbte barn, hvis ansigt alene er synligt. Højre hånd holdes op mod brystet, der muligvis oprindelig har været blottet, så barnet kunne die. Ved fodenden står en kvinde og rækker en kande, på høj fod, frem mod Anna, mens hun i den anden holder en trefodet gryde i hanken. Øverst kommer en engel flyvende med stærkt bevægede vinger og kjortel, holdende et indskriftbånd med sekundær bibelhenvisning »Luca Cap. 2 v. 14«. Begge svikkelfigurer er næsten totalt opmalet og forestiller formentlig gammeltestamentlige profeter. I øst med sekundær indskrift på bånd: »... ha Cap. 5 v. 1« og det samme i vest »(J)esaja Cap. 7 v. 14«.

I vestkappen er S. Laurentius' martyrium hovedbillede, og nordre svikkel rummer en fremstilling af kejser Valerian, mens søndre er tom. Midt i hovedbilledet ligger helgenen strakt ud på en rektangulær rist over et bål, hvis snoede flammer slikker op omkring hans nøgne krop.

Bålet vedligeholdes af to brutalt udseende bød-
delknægte med lange stænger, mens to andre
nedenfor hidser ilden med blæsebælge. Øverst
svæver en engel med et gloriebarn, den ud-
frie helgens sjæl, der løftes til himlen. Mel-
lem hænderne holder englen et skriftbånd med
sekundær indskrift »Matthäi Cap. 5 v. 44«. - I
nordre svikkel ses kejser Valerian siddende med
krone og scepter. Den kejser, der ifølge legen-
den om S. Laurentius, beordrede helgenens
henrettelse. Til højre for ham ses svagt synligt
en djævel, der bider i sceptret.

I nordkappen er S. Sebastians martyrium
fremstillet. Ingen figurer blev fundet i svikler-
ne. - Helgenen står med lændeklæde bagbun-
det i midten op ad en søjle, og blodet flyder fra
utallige pile i hans krop. Han er flankeret af to
bøddler. Bøddelen til venstre, med store vajende
fjer i hatten, sender en pil mod Sebastian fra sin
armbrøst. Den anden, med spids hue, står med
en lang tang og trækker pile ud af helgenen.
Tangen er imidlertid en »misforståelse«, for
oprindelig har han utvivlsomt været ved at
spænde en armbrøst med højre fod i bøjlen for-
an på våbnet.³³ I bæltet hænger et pilekogger
med fem pile. Mellem helgenen og skytten til
venstre ses et s-formet rankeornament, måske
for S(ebastian).

Ornamentik og farver. Som i skibets vesthvælv
bærer også sydkapellets ribber en tredobbelt
streg med store, fligede blade skudt ind imel-
lem. Kun i nordkappen møder man værkste-
dets karakteristiske svungne rankeværk.
Stregstjerner dækker figurscenernes tomme
partier. Ornamentikken står mørkerød, og
denne farve dominerer sammen med gult hele
hvælvets dekoration. Den grønne farve, der
var et markant islæt i skibets malerier, er her
begrænset næsten udelukkende til østkappen,
hvor især Marias underkjortel fremtræder far-
verigt. Ganske sparsomt er en grå farve brugt.

3) O. 1500-25. Tre rødorange indvielseskers
med fire lige lange arme, der afsluttes med
konkave indsnit, indskrevet i cirkler af samme
farve. I de bevarede kors - på nord- og syd-
væggen — ses et hul i korsmidten (passerhul?).

† *Kalkmalerier.* 1) Før o. 1700 blev der i sydkap-

Fig. 23. Smørkærningsscene. Kalkmaleri på syd-
væggen øst for vinduet i skibets fjerde hvælvfag,
udført af Isefjordsværkstedet o. 1460-80 (s. 789). HJ
fot. 1983. - *Woman churning butter. Mural c. 1460-80*
on the south wall in the fourth bay of the nave, east of the
window, by the Isefjord workshop.

pellet malet en enkel, ornamental dekoration i
rødt omkring nordvæggens dør ind til skibet.

2) O. 1700 blev der hen over det †kalkmaleri
tidligere end o. 1700 malet en sort dekoration.

Fig. 24. Side fra N. L. Høyens notebog, 1832, med tegning af tidligere altertavle (s. 795). I NM2. - Page from the notebook of N. L. Høyen from 1832, with drawing of the old altar-piece.

INVENTAR

Oversigt. Kirkens nuværende sparsomme inventar stammer i hovedsagen fra restaureringen 1872. Ældre er den romanske fontekumme med et nederlandsk dåbsfad fra o. 1625 og alterstagerne fra o. 1550. Desuden er bevaret adskillige gravsten hvoriblandt en figursten fra o. 1570. Klokkerne er støbt 1589 og 1781.

I forbindelse med langhuskorets opførelse i slutningen af middelalderen anskaffedes en malet alterbordsforside, et monstransskab og muligvis en processionsstage - alt i Nationalmuseet siden forrige århundredes anden halvdel, da genstandene betragtedes som overflødige - samt en altertavle og et kor-buekrucifiks med bjælke, der begges bortkomne.

Alterbordet er en bræddekasse fra 1872.⁷

***Alterbordsforside** (fig. 25), fra o. 1525, med malet fremstilling af tre helgeninder: Elisabet (eller Dorotea?), Katarina og Barbara.³⁴ Forsiden, der måler 100x157 cm, består af fire og et halvt bræt i glat ramme, hvis nedre træ, med

skråfas, er fornyet i ældre tid. Det er ved hjælp af tre trædyvler i hver ende fæstnet til de lodrette rammestykker.

Stående foran tæpper med ens brokademønster og frynser forneden ses fra venstre en helgeninde, der i venstre hånd holder en blomst, som hun har taget op af den kurv, hun bærer i højre. Hun har en lang rød kappe over venstre skulder, så at den blågrønne kjole er næsten dækket. På det stramt tilbagestrøgne hår sidder en spinkel blomsterkrans. Katarina, i midten, bærer krone, og fatter med begge hænder om det store sværd, hvormed hun led martyrdøden. Hun er iført rød, opkiltet kjole med stor grøn krave og hvide puffer på albuerne. Barbara fremviser en kalk hvorover oblat; i den venstre hånd holder hun en opslået bog. Hendes lange hår er strøget om bag ørerne og falder i bølgede lokker foran skuldrene og ned ad ryggen, hvor de når midjen. Hun er ikklædt grøn kjole med vide, blegrode ærmer og hvid under-

Fig. 25. *Alterbordsforside, o. 1525 (s. 794). Nu i NM2. NE fot. 1979. - *Altar frontal c. 1525. Now in NM2.

bluse. Baggrunden er delt i tre, lige afgrænsede dele, den nederste, som har en del afskalninger, er grå, derover brunlig og øverst himlen tonet fra helt lys forneden til kraftig blå foroven. Tæppernes farve er rød, blå og grøn. Stafferlingen ligger på en tynd kridtgrund. Rammeværket har skabelonmønstre, som for den øvre rammes vedkommende svarer til Kvanløse, samt Gyrstinge og Lyngby.³⁵ Dette ramtræ, der har frynsebort forneden, er rødt, de lodrette røde og hvide, det nedre, vandrette sort.

Forsiden er af Joseph Braun henført til samme værksted som den fra Asminderød, der ligeledes er i Nationalmuseet.³⁶ Mere nærliggende forekommer Becketts sammenstilling med S. Olafstavlen i det nu nedbrændte Bergensfærkerapel ved Mariekirken i Lübeck.³⁷ Denne tavle var 1522 bestilt hos Hans Kemmer, af hvem der findes bevarede arbejder i S. Annen Museum, Lübeck, afhængige af Lukas Cranach. 1894 afgivet til Nationalmuseet (inv. nr. D3017).

Altartavle, fra 1873. I en nygotisk ramme er indsat et maleri signeret A(ugust) J(erndorff) 1873. Billedet blev skænket af kirkeejerens frue, Louise M. G. F. Hoppe,⁶ og forestiller Kristus, der velsigner de små børn. Rammen har mørk egetræsfarve som prædikestolen; maleriets farveholdning er mørk, kun glorien bag Kristi hoved er malet lysende hvid. Kristus bærer blå kappe over mørkerød kjortel.

Det tidligere *altartavlemaleri* (fig. 26), signeret »Lucie Marie (Ingemann) 1846«, forestiller Påskemorgen. Ifølge synsprotokollens beskrivelse fra 1862 blev tavlen, der var skænket af fru Ingemann, opsat 4. jan. 1848.³⁸ Billedet, 187X100 cm, er malet med olie på lærred. Farveholdningen er lys, med svovlgul himmel, brunlig-beige klipper og jordsmon. Kristus er iklædt hvid kjortel hvorover blegrød kappe, den ene kriger brun, den anden grøn dragt. Nu ophængt på vestvæggen i sakristiet.

†*Altartavle*, sengotisk, kendt fra korte beskri-

Fig. 26. Altertavlemaleri, af Lucie Marie Ingemann 1846 (s. 795). LL fot. 1978. - *Altar-piece by Lucie Marie Ingemann 1846.*

velser ved N. L. Høyen 1832 og J. H. Larsen 1842. Om et alterskab i Svinninge (se s. 720, sidealtertavle nr. 2) noterer Høyen »... hører til samme klasse som tavlen i Mørkøv ...«, der herefter må dateres til o. 1500. Sidste omtale er i et brev fra 10. jan. 1857, da den meget beskadigede tavle henstod under tårnet. Herfra blev den formentlig fjernet 1872 sammen med kisterne i det der indrettede begravelseskapel.

I midtskabet var fremstillet Frelseren »i blot kåbe med sejrsfane (Opstandelsen?).³⁹ Relief som de andre på indsatte stykker. Han har mindre gode forhold end de små figurer Maria,

Anna, Peter og Paulus«, skriver Høyen, der ledsager sin beskrivelse af en lille skitse af alterskabet (fig. 24). Alligevel fremgår dets udseende ikke klart. Tilsyneladende har midtskabet foruden billedet af Frelseren rummet mindst to apostelfigurer: Andreas og »en anden apostel«. Det er ikke angivet, hvor de fire små figurer var placeret. På den sandsynligvis jævnaldrende tavle i Holmstrup (Skippinge hrd.) står i alt seks statuetter ved midtfeltets sider. Imod en tilsvarende ordning taler det forhold, at de to apostelfigurer er markeret særskilt.

Fløjene var vandret delt; deres fremstillinger nævnes ikke direkte, men må antages at have været de overmalede malerier: »Getsemane, Tornekroningen, Hudflettelse og Korsfæstelse«. Næsten identiske scener kendes fra altertavlen i Rørvig (Ods hrd.), der i midtskabet har en treenighedsfremstilling. »Bebudelsen uendelig udmærker sig ved sine over al måde lange figurer og matte farver. Maria tålelig konserveret«, skriver Høyen. Hvad angår dette motiv kan peges på den medtagne fremstilling på Ågerup-tavlen fra 1509 (s. 262, fig. 14). De af Høyen skitserede topstykker synes yngre.

Altersølv. Kalk (fig. 27), med graveret årstal 1598, som rimeligvis angiver tilblivelsestidspunktet for fod og knop, hvorimod bægeret er af nyere dato.⁴⁰ Højde 21 cm. Den sekstungede, pyramideformede fod har på standkanten et støbt trekløverornament mellem profileringer. Tilsvarende profilled danner overgang mellem fod, skaft, knop og bæger. Knoppen midtdeles af et 1,5 cm højt bånd med påloddede, støbte ornamenter skiftevis bestående af kerubhoveder og halvfignersenge. Over- og undersiden har drevne englehoveder hvorimellem frugt-bundt. På en af fodtungerne er loddet et støbt krucifiks over graveret korstræ med skriftbånd hvorpå versalerne: »Inri« (fig. 28). En anden fodtunge har graverede initialer »DG« for Dorte Giøe til Torbenfeld og derunder anevåbenkombination og de resterende fire forskellige symmetrisk ordnede plantestængler. Mellem knoppens støbte ornamenter er graverede versaler: »Ihesvs« på skraveret baggrund.

Under bunden graveret årstal 1598 og vægt-

angivelse: »xxxx oc 1 lod«; under standkanten: »restaureret an(n)o 1873. C. Hoppe« (kirkeejeren).

Disk, formentlig samtidig med kalken, tv. 14 cm. Kanten er ombøjet, antagelig for at styrke den. På fanen graveret cirkelkors inden for bladkrans.

Oblatæske (fig. 29), fra 1700'ernes anden fjerdedel, beslægtet med æsken fra 1726 i Bregninge (Skippinge hrd.). Oval, 10X7,5 cm, 4 cm høj, med bølget kant forneden og på låget, som i den ophøjede midtoval har spejlmonogram med skønskrift: »AIL« for Andreas Ladorf, der ejede Mørkegård i årene 1737-71. Under bunden uidentificeret, ovalt stempel med sammenkrevet MM.

Alterkande, muligvis den, der bestiltes 1844.⁶ Fra Den kongelige Porcelænsfabrik, sort med guldkors.

Alterstager, fra o. 1550, højde 45 cm, svarende til stagerne i Soderup og Undløse (s. 288, fig. 10 og 380) samt Frydendal. Profileret fodskål og cylinderformet skaft, som brydes af tre flade skaftringe, den midterste størst. Ved overgangen til fod- og lyse-skål sidder en mindre vulst. I bunden af den profilerede lyse-skål ses tre huller til tlysearme. Blyforing og lysepig af jern. - To femarmede *stager* fra 1800'erne,

Fig. 27-29. Altersølv. 27. Kalk fra 1598 (s. 796). 28. Detalje af kalkens fod med krucifiks og våben for Dorte Giøe (s. 796). 29. Oblatæske fra 1700'ernes anden fjerdedel (s. 797). NE fot. 1978. - *Altar plate*. 21. *Chalice from 1598*. 28. *Detail of chalice with crucifix and coat of arms for Dorte Giøe*. 29. *Wafer box from the second quarter of the 18th century*.

Fig. 30. *Processionsstage, sengotisk (s. 798). Nu i NM2. LL fot. 1982. - *Processional staff, late Gothic. Now in NM2.

skænket til kirken 1919 af Hans Peter Oluf Jensen, Knabstrup.

*Stage (fig. 32), senmiddelalderlig, af smedejern, ca. 30 cm høj, til syv lys, såkaldt »hjulstage«. Seks lysepiber (de tre fornyede) er med lige store mellemrum placeret ved siden af hinanden på en ring, som kan drejes omkring en lodret stang, hvortil den er fæstnet ved hjælp af skråstivere. Den lodrette stang ender foroven i en syvende lysepibe. Foden er en høj, trebenet buk. Tilsvarende stage, dog til ni lys, fra Stenmagle (DK. Sorø s. 408) er nu i Nationalmuseet, ligesom stagen fra Mørkøv 1857 skænkedes hertil (inv. nr. 16097).⁴¹

*Processionsstage (fig. 30), sengotisk, af fyr, ca. 175 cm høj. Skaftet, som deles på midten af vulst, er glat forneden og skarptsnoet over vulsten. Foroven, over sekssidet, løstsiddende plade, af eg, et hul, sandsynligvis til anbringelse af engle- eller helgenfigur, som har båret lys.⁴² Henstillet i nordre våbenhus 1894, da den blev afgivet til Nationalmuseet (inv. nr. D3016).

†Røgelsekar. Præsteindberetningen fra 1809 nævner et røgelsekar med låg og lænke, meget vel konserveret. Det opbevaredes i monstranskabet.

Alterskranke, 1872, af træ, halvrund, med tætstillede drejede, mørkegrå søjler på mørkebrun fodliste.

Font, romansk kumme, af granit, tvrm. 76 cm, på keglestubformet fod fra 1937.⁷ Tidligere på cylinderformet, »opmuret«, cementpudset fod.⁴³ Kummen er skålformet med lille vulst lige under mundingsranden.⁴⁴ Forneden danner en skråfas overgang til bredere vulst. Fonten er sandsynligvis ophugget. Placeret vestligt i korret ud for midtgangen.

Ved restaureringen 1979-80 fandtes rester af et (†)fontepodium placeret inden for tårnets vestvæg, hvor en stærkt forhugget sten havde strakt sig 1,5-2 m mod øst (sml. fig. 2). Oven på den flade sten sås mørtelaftryk, ca. 60 cm i tvrm., efter tfontefod.

Dåbsfad (fig. 33), fra 1600'ernes første fjerdedel, af messing, nederlandsk, tvrm. 61 cm, beslægtet med fadet i Beldringe, der har graveret årstal 1617 (DK. Præstø s. 876).⁴⁵ I bunden

drevet fremstilling af stående løve med halen svunget op over kroppen, omgivet af bladranke med fire store drueklaser. På fanen ni springende dyr: Eenhjørninge, kronhjørt, hinde og hunde mellem grenværk med blade.

Dåbskander. 1) 1800'rne, af messing, af en i amtet almindelig type, jfr. f.eks. Søndersted (s. 411 med fig. 13). 2) Skænket 1980 af et medlem af familien Hoppe. Af sølv.

Et †*korbuekrucifiks* nævnes i forbindelse med gengivelse af indskriften på *bjælken*; den havde følgende ordlyd: »O vos omnes qui tra(nsi)te per viam, attendite et videte si dolor est sicut dolor meu(s)« (oh, alle I, som går forbi ad vejen, giv agt og se til, om Eders smerte er således som min smerte).⁴⁶ Samme indskrift fandtes i Roholte (DK. Præstø s. 555).

Prædikestol (fig. 34), fra 1872. De rektangulære storfelter med enkel, nygotisk dekoration adskilles af halvsøjler. Samtidig opgang med tre trin. Mørk egetræsfarve som altertavlen. Ved skibets nordvæg, andet fag. Den tidligere †*prædikestol* kendes alene fra beskrivelsen 1862 i synsprotokollen. Det fremgår heraf, at den var prydet med udskårne allegoriske figurer samt to adelige våbener; på det, der vendte mod koret, læstes »FIN« og på det modstående »P. L.«. 1865 trængte stol og himmel til maling.⁷

Stolestaderne, fra 1872, har form af åbne bænke. 1978 brunrøde, siden 1980 blågrå. En *muret bæk* er opført langs våbenhusets østvæg.

†*Kiste*. Ved sidste restaurering fandtes under gulvet i tårnrummet resterne af en kiste sammenholdt af jernbånd, hvoraf dele afleveredes til Nationalmuseet sammen med en lås, der havde siddet på den ene langside (inv. nr. D25/1981).

**Monstransskab* (fig. 31), jævaldrende med Haraldsteds fra 1527 (DK. Sorø s. 453 med fig. 9, sml. også oversigten). Af eg, fulde højde 333 cm. Det består af et firkantet skab, 165 cm højt, beslæet med vandrette jernbånd (flere beskadiget) på de tre sider, der hver måler ca. 40 cm. Forsiden er én stor låge, som omtrent på midten har en mindre firkantet åbning, ca. 18X12 cm, med jerngitter for. To af båndene

Fig. 31. *Monstransskab, o. 1510-20 (s. 799). Nu i NM2. NM fot. - *Tabernacle c. 1510-20. Now in NM2.

Fig. 32. Senmiddelalderlig *stage afjern (s. 798). Nu i NM2. LL fot. 1982. - Iron *candlestick, late medieval. Now in NM2.

lukker over kramper på siden, hvor der imellem dem sidder et låseblæk og en (penge?)-slids, hvis åbning dog ikke går helt igennem skabsvæggen, ligesom låsen heller ikke ses at have nogen funktion. Forneden findes et led med skæringer; et tilsvarende foroven dækkes næsten helt af gennembrudt, gotiserende bladværk, som er anbragt mellem hjørnernes fialer.

I øvrigt krones skabet af sekssidet pyramideformet spir, hvis sammenstød dækkes af lister med krabbeblade. Bagsiden er kun råt bearbejdet og er heller ikke stafferet.

Den nærmeste parallel er det allerede nævnte skab i Haraldsted. Herudover kan anføres en midtsjællandsk gruppe, som for underdelens vedkommende i højere grad er beslægtet med Mørkøvskalet. Hertil hører skabene i Bjerne, Munkebjergby, Allindemagle og Vigersted.⁴⁷ De er ofte indbygget i korets vægge, hvad der dog ikke kan have været tilfældet i Mørkøv, bl.a. fordi skabet lukkes på siden. Disse skabe har dog alle en lukket forside med

jerngitter bag lågen; derimod findes i Viborg Museum at skab med en lille, gitterdækket åbning som på Mørkøvskalet. Endvidere har dette jyske skab ligeledes en tårnlignende overbygning med spir, mens de nævnte sjællandske har lavere afdækning, nogle formet som et saddeltag.

Bagsiden står som nævnt uden farve, mens de tre andre sider er malet med skiftevis brunrøde og mørkegrønne diagonalstriber adskilt af en smal sort; spiret er brunrødt. 1857 skænkede kirkeejeren, proprietær A. Dall, Mørkegaard, skabet til Nationalmuseet (inv. nr. 16096).⁴⁸ Forinden stod det ved korets sydvæg.

Pengetavle, 1800'rne, af nøddetræ, formet som skuffe til at trække ud, med pengeslids i låget. Udsavet rygskjold og drejet håndtag.

Pengebøsse, o. 1875, af messing, klokkeformet som f.eks. Tølløses (jfr. s. 233).

Dørfloje. Indgangsdøren til søndre våbenhus består af syv lodrette planker med to gangjern på den indvendige side. Udvendig er døren beklædt med rammeværk fra 1800'rne, der 1864 blev gjort højere »efter den yderste bue på muren«,⁶ så at der dannes 14 liggende rektangelfelter. Udvendig brunrød, indvendig blå-

Fig. 33. Dåbsfad af messing fra 1600'ernes første fjerdedel (s. 798). NM fot. - Brass baptismal dish from the first quarter of the 17th century.

grå. På den indvendige side sidder ældre *lås*.

De øvrige døre stammer fra restaureringen 1872 eller senere; de spidsbuede dørfloje mellem kor og sakristi er således udført efter synets forslag 1917 om en forhøjelse,⁷ jfr. bygningsbeskrivelsen. Mørk egetræsfarve mod koret, blågrå mod sakristiet. Alle yderdøre er brunrøde udvendig, mens de inden døre fremtræder blågrå eller lysegrå.

Orgel, bygget 1980 af Fyns orgelbyggeri, Odense. Étmanuals kisteorgel med stemme, opstillet midlertidigt efter kirkerestaurationen 1979-80.⁴⁹ **Orgel*, bygget 1939 af I. Starup & Søn med genanvendelse af piber, bælg, svellekaske m.v. fra det tidligere orgel. Syv stemmer, oktavkoppel; ét manual og anhangspedal. Pedaltransmission af Bordun 16' tilbygget 1945 af samme firma. Pneumatisk aktion; bælgventillade.⁵⁰ Placering som torgel. Nedtaget 1979. I privateje, †*Orgel*, bygget o. 1911 af Horsens Orgelbyggeri ved M. Sørensen for midler indsamlet i menigheden.⁷ Oprindelig disposition (tre stemmer, ét manual): Manual (C-f'''): Principal 8' (C-H fælles med Gedakt 8'), Gedakt 8', Dolce 4', oktavkoppel. Pneumatisk aktion, bælgventillade. Ombygget 1925 af I. Starup & Søn, København: fire stemmer tilbygget (Bordun 16', Viola di gamba 8', Voice-celeste 8' fra c, Gedaktfløjte 4'), toneomfanget udvidet til g''', tre faste kombinationer og svelleanordning etableret, facaden omdannet. Ved sydsiden i skibets midtfag; facade og spillebord i orgelhusets nordside. Dele af orglet genanvendtes 1939 i et nyt instrument.⁵⁰

Salmenummertavler, 1872, svarende til prædikestolsfelterne, med skydenumre, hvorpå hvidmalede tal. Tavlerne er egetræsmaledede.

Kirkestævnetavle, 1800'rne,⁵¹ med udsavet topstykke. Sortmalet, med hvid skriveskrift: »Lyses til Kirkestævne«.

Fire *lysekroner*, barokform, den ene fra 1921.⁷ Desuden en krone i våbenhuset skænket 1980 af et medlem af familien Hoppe.

Klokker. 1) 1589, støbt af Borchart Gelgiesser (Quellichmeyer), da kirkeklokken revnede ved ringningen over Frederik II. s lig og måtte omstøbes.⁵² Tvm. 92 cm. Om halsen

Fig. 34. Prædikestol fra 1872 (s. 799). NE fot. 1978.
- *Pulpit from 1872.*

reliefversalindskrift mellem dobbelte lister og liljeborter: »Verbvm domini manet in æternvm Borchardt Gelgheter me fecit anno 1589«. Lister på slagring og -kant. Umiddelbart under borten på halsen ses fire medaljoner (7,5 cm i tvn.): to med flakt ørn (fig. 39) og to med knælende ridder foran Kristi kors som på klokke nr. 1 i Jørlunde og nr. 2 i Snese.⁵³ Ophængt i vuggebom.

2) 1781, støbt af Michael Carl Troschel. Tvm. 66 cm. Indskrift med reliefversaler om halsen: »Soli deo gloria me fecit M. C. Troschell Königlicher Hofglockeng(iesser) in Cop(enhagen) 1781«. Skriftbåndet indrammes af to lige brede akantusfriser med indflettet bånd mellem tovsnoninger. På slagkanten akantusbort og på slagringen lister. Ophængt i slyngebom.

†*Klokker*. 1) Ved klokkeskatten 1528 afleveredes en klokke.⁵⁴ 2) Revnet 1588, da Frederik II døde, jfr. klokke nr. 1. 1669 fandtes en lille og en stor klokke,⁸ sidstnævnte må være klokke nr. 1 fra 1589.

Klokkestol, fra restaureringen 1872, af fyr, nummereret med romertal, samlet med trænegler.

GRAVMINDER

Gravsten. 1) (Fig. 35) o. 1570. Figursten over Kierstin Vlfthand, salig Karl Bryskes efterlever-ske til Thoftholm, †il. juli 1570, 78 år gammel. Grå kalksten, 186x131 cm, med fordybet fraktur udfyldt med sort. Den firelinjede gravskrift udfylder et indskriftfelt med profileret indramning nederst på stenen, hvorover Kirsten Ulfstang, i enkedragt og med nedhængende hovedtøj, står mellem pilastre, der bærer arkade. Denne har sentens med fordybede versaler, der ligesom gravskriften er udfyldt med sort, og foroven i midten er afbrudt af en lille kartouche hvori Jesumonogram med reliefversaler. I sviklerne og på pilastrene ses anevåbener, fire på hver side: til højre hendes fædrene, til venstre de mødrene. Skjoldene i sviklerne er hjelmede og med bladrankeornamentik, på pilastrene er de to øverste ophængt i remme.

Stenen, der menes at være et af de senere arbejder fra Hans Malers værksted i Roskilde,⁵⁵ er beslægtet med bl.a. den sten i Kundby, som Karl Bryskes datter, Grete, 1575 lagde over sin ægtemand og sig selv, samt Kirstine Huitfeldts og Klaus Rosengaards i Roskilde domkirke.⁵⁶

1862 i koret, ved restaureringen 1872 taget op og indmuret i korets sydvæg, øst for vinduet.

2) (Fig. 36) o. 1617. Terkild Søfre(n)s, tjente på Terbe(n)f(eld) for dreng og ridefoged 36 år, boede på Mørkega(a)rd i ægteskab med Inger Christ(ens) D(atter), avlede med hende syv børn, †26. nov. 1617, 48 år gammel.

Grå kalksten, 205x131 cm, med fordybede versaler hvori spor af sort udfyldning, i næsten cirkulært skriftfelt midt på stenen, indrammet af vinranker. Langs kanten ramme med vinrankeornament afbrudt i hjørnerne af cirkelmedaljoner med evangelistsymboler. På medaljernes rand evangelisternes navne med fordybede versaler: »S. Matt(ævs)«, »S. Marcvs«, »S. Lv(c)as« og »S. Iohannes«. Over og under skriftfeltet kartoucher med bomærkeskjolde, hvori afdødes og enkens initialer: sammenskrevet »TS« og »ICD«. Foroven flankeres skjoldet

af timeglas og dødningehoved, forneden af korslagte knogler og korslagt spade og le, begge omslynget af slange.

1862 i midtergangen nærmest koret, ved restaureringen 1872 optaget og indmuret i korets nord væg, øst for vinduet.⁷

3) O. 1634. Mette Nilsdatter, som boede og døde i Nyck(...) 19. sept. 1634.⁵⁷ Grovkornet, trapezformet granitsten, 142x65-73 cm, med til dels udslidt indskrift i fordybede versaler, efterhugget i nyere tid. Gravskriften løber langs stenens rand mellem rammeliner og fortsætter midt på stenen. Under indskriften ses lodret og to gange tværdelt våbenskjold, forneden afsluttet af sløjfe.

Tjente til 1980 som trappesten ved tårnophang på kirkens nordlige side, ligger nu i hjørnet vest for nordre våbenhus.

4) 1641(?). Christen Kn[vd]s, tjente på Terbenf(eld) G(ård) for kælder og ridefoged i 23 år, boede på Morkeg(ård) i ægteskab med Inger Christens D(atter) 10 år og med Kirsten Bastiansd(atter) □ år, avlede med hende en søn, †7. aug. 1639, 49 år gammel, og Inger Christd(atter) som tjente på Terbenf(eld) i 1(8) år, i ægteskab med Terkild Søfr(en)s 11 år, avlede syv børn (jfr. gravsten nr. 2), sad enke syv år, og med Christen [Knvd]s i [...] år, †8. sept. 1634. Efter bibelcitater (Es. 26,20) afsluttes indskriften med årstallet 1641.

Rød kalksten, 194x120 cm, med fordybede versaler. Hjørnemedaljoner, hvori ses siddende evangelister, dybt bøjede over evangeliet. Evangelisterne, der er afbildede med deres symboler, er alle, ulig sædvane, højrevendte. På medaljernes rand ses udslidte spor af evangelisternes navne med fordybede versaler. Øverst på stenen et stort ovalfelt med opstandelsesscene, foroven flankeret af putti, forneden af to skjolde med initialer: »CKH« og »ICD«. Nederst, under det rektangulære indskriftfelt, der flankeres af bladranker, et skjold med initialerne »KBD«, mellem timeglas og dødningehoved over korslagte knogler. Stenens øverste højre hjørne er afslået. I skibets midtgang, femte fra øst.

5) O. 1656. Niels Andersen, ridefoged til

Fig. 35-36. Gravsten. 35. Nr. 1 over Kirsten Ulfstand til Toftholm, Karl Bryskes enke, †1570 (s. 802). NE fot. 1978. 36. Nr. 2 over Terkild Sørensen, †1617 (s. 802). NE fot. 1978. - 35. Tombstone no. 1 to Kirsten Ulfstand of Toftholm †1570. Widow of Karl Bryske. 36. Tombstone no.2 to Terkild Sørensen 1:1617.

Thorbenfeld, boede på Mørkega(a)rd i □ år, hensov □ 16□ og hans hustru Kiersten Bastians Datter (jfr. gravsten nr. 4), †2.jan. 1656, 54 år gammel, efter 14 års ægteskab på nær to måneder.

Rød, trapezformet kalksten, 161x96-109 cm, med fordybede versaler. Inden for omløbende rammelister har stenen rosetblomster i hjørnerne og på øverste halvdel gravskriften. Herunder et cirkelformet felt, omgivet af en bladkrans, hvori to nu slidte bruskværkskartoucher med bomærkeskjolde. Til venstre ses initialerne »NAB« over et træ, til højre »KBD« over T-kors med slange. I skibets midtgang, fjerde fra øst.

6) 1669. Ch(r)isten Pedersøn, tidligere ridefoged over Frydendal og Kongsdal og forvalter på Mørkegaard.⁵⁸ Bekostet og pålagt af enken Johanne Lauridsdaatter 1669. Rød kalksten

med ortoceratitter, 186x105 cm. Indskriften, med fordybede versaler, er delt i to halvdele, til venstre stærkt udslidt gravvers?, til højre gravskriften. I hjørnerne fordybede felter med reliefhugne barokblomster, forskellig i hvert af de fire felter. I skibets midtgang, tredje fra øst.

7) (Fig. 37) 0.1681. Christen Pedersøn, født på Mørkegaard 8. maj, †21. juni 1681. Hans fader var Peder Christensøn, forvalter på Mørkegaard, tidligere ridefoged ved Frydendal og Kongsdal, hans moder Margreta Kiolds Daatter (jfr. gravsten nr. 8). Lys kalksten, 115x63 cm, med fordybede versaler. I hjørnerne rosetter. I skibets midtgang, første fra øst.

8) (Fig. 38) 0.1685. Christen Pedersen, født på Mørkegaard 9.jan., †19. april 1685. Hans fader var Peder Christensen, forvalter på Mørkegaard, tidligere ridefoged ved Frydendal og Kongs Dal, hans moder Margrete

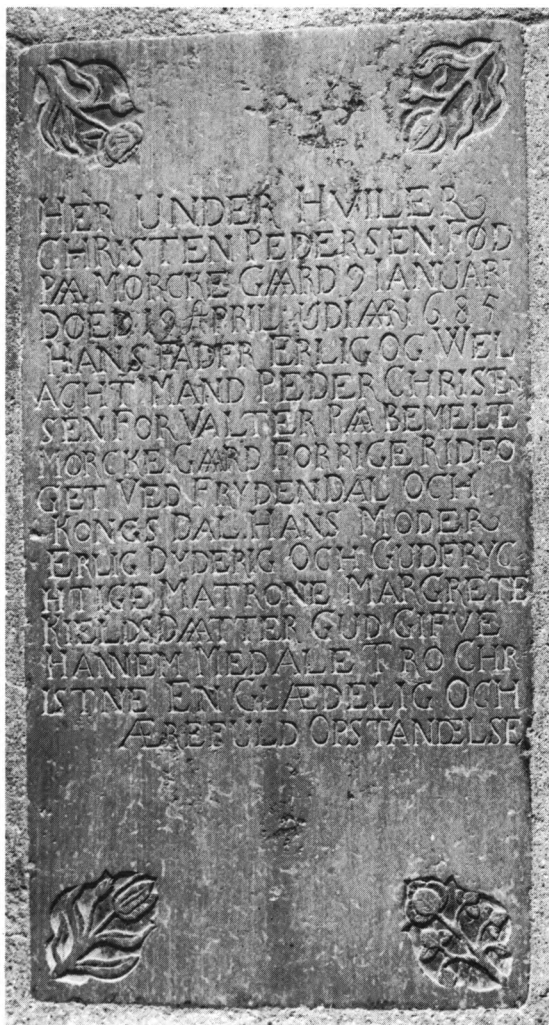

Fig. 37-38. Gravsten over sønner af Peder Christensen. 37. Nr. 7 over Christen Pedersen, †1681 (s. 803). NE fot. 1978. 38. Nr. 8 over Christen Pedersen, †1685 (s. 803). NE fot. 1978. - 37-38. Tombstones to the infants of Peder Christensen. 37. No. 7 to Christen Pedersen †1681. 38. No. 8 to Christen Pedersen †1685.

Kielsdaatter (jfr. gravsten nr. 7). Rødlig kalksten, 112x58-60 cm, med fordybede versaler. I stenens hjørner fordybede felter med reliefhugne barokblomster, forskellig i hvert af de fire felter. I skibets midtgang, anden fra øst.

9) O. 1793. Christian Hviid, tidligere forvalter over baroniet Holbergs gods i næsten 50 år, *1717, †5. juni 1793 og hustru Mette Kirstine Lund, *1722, †9. jan. 1791. En søn og to døtre, som overlevede dem, har ladet stenen lægge. Rødlig sandsten, 193x128 cm, med fordybet kursiv inden for karnisprofileret rand. I gulvet i tårnrummet.

I en »udbygget«, åben begravelse stod 1755⁵⁹ og 1758⁶⁰ fire †kister. Den ene havde †kisteplade over Jacob Berthelsen til Mørkegaard, født i Assens 27. sept. 1685, gift med Anne Marie Jacobsdatter Vincentz 19. juli 1718, fem børn, to sønner og to døtre levende, †18. dec. 1728.⁶¹ De tre andre kisters indskrifter havde »ingen mærkværdighed«, men vides at have rummet Anne Marie Vincentz, hendes anden ægtefælle, Henrik Borneman og den tredje et barn.

Af synsprotokollens beskrivelse 1862⁷ fremgår, at begravelsen var i tårnrummet, »det såkaldte kapel«, hvor der endnu henstod en del

kister med ejere af Mørkegård.

†*Kister*. 1) Anna Catharina Dyerlund, gift med Andreas Ladorph, død på Mørkegaard 5. febr. 1778.

2) Charlotte Helene Grønberg, født i Munke Bjærgby præstegård 1711, enke efter Andreas Ladorph.

3) En kiste uden indskrift skulle rumme kammerassessor Andreas Ladorph.

4) Et barn, der efter sagnet skulle have mistet livet ved at være faldet ud af et vindue på Mørkegård.

Ved restaureringen 1872 blev kisterne anbragt i en tilmuret hvælving under koret,⁷ hvorefter tårnrummet indrettedes til våbenhus. Under istandsættelserne 1979-80 stødte man på den murede hvælving under koret, og samtidig kunne man konstatere, at begravelseskapellet under tårnet havde været skilt fra kirken af en ca. 100 cm høj skrankemur, som må antages at have dannet underlag for et *†gitter*, hvis alder eller udseende dog ikke kendes. 1815-16 trængte begravelsen til forskellige former for istandsættelse.²¹

I sakristiet stod 1758⁶⁰ en *†kiste* med *†kisteplade* over Anna Brahe, salig Mandrup Parsbergs til Sonnerup, datter af Peter Brahe og Margrete Giøe af Kragholm, *16. maj 1578, †22. jan. 1633 på hendes gård Sonnerup. Endnu 1862⁷ stod den meget svære og store læderbetrukne kiste, der havde været beslået med gule søm, i sakristiet, men blev 1872⁶² begravet på kirkegården.

Kirkegårdsmonument. O. 1842. Iacob Dall, ejer af St. Mørkegaard, *6. juli 1803, †12. maj 1842. Stele af kalk-sandsten, 164 cm høj inklusive postamentet, med fordybet versalindskrift. I postamentet delvis indfældet marmordekoration, egeløvskrans, ophængt i sløjfe. På kirkegården, i hjørnet mellem nordre våbenhus og skibets vestende.

I hjørnet mellem søndre våbenhus og skibets vestende findes et gravsted, tilhørende familierne Hoppe og Treschow. Det hegnes på de to frie sider af *støbejernsgitter*.

KILDER OG HENVISNINGER

L.A. Sognekalds arkiv et. Liber daticus 1738-1812 og 1804-1850. - *Ved embedet*. Synsprotokol 1862-19(78).

- Se i øvrigt arkivalier for Holbæk amt i almindelighed s. 50.

NM2. Præsteindberetning til Oldsagskommissionen 1809 (sakramentsskab og røgelsekar). Indberetninger (breve) fra A. Dall og Worsaae 1857 (sakramentsskab), cirkulære til biskopperne 1890, Aage H. Mathiesen 1894 (bygning), P. Hauberg 1894 (inventar), A. Hauberg 1903 (gravminder), Chr. Axel Jensen 1928 (gravminder), Chr. Elling 1929 (kalkmalerier og gravminder), M. Mackeprang 1929? (bygning), usign. udat. (inventar), E. Lind 1939 og P. Nørlund 1948 (kalkmalerier), Hugo Johannsen 1978 og 1979 (bygning), Marie-Louise Jørgensen 1978 (inventar og gravminder), Erik Lyckegaard 1978 (kirkegård), Robert Smalley 1980 og 1981 (kalkmalerier), Henrik Græbe 1982 (bygning). - Bygningsbeskrivelse ved Hugo Johannsen, kalkmalerier ved Jens Heinet Knudsen, inventar og gravminder ved Marie-Louise Jørgensen. Redaktionen afsluttet nov. 1982.

Tegninger. *NM2*. To stik ved O. H. Lode af gravsten over Kirsten Ulfstand, det ene identisk med det i Klevenfeldts saml. i RA. - Plan og bygningsdetaljer ved Aage H. Mathiesen 1894. - Gnidebillede af våben på kalk. - Plan ved M. Brahde 1960. - Bygningsspor omkring skibets syddør ved Henrik Græbe 1979. - Kopier af planer (med gulvundersøgelser), snit, facade og detaljer ved Alan Havsteen-Mikkelsen 1979-80. - Kopi af skitse af forvaringskiste? i tårnrum ved Bert Jensen 1980. - Blændingsgavl på vestforlængelse ved Torben Hjelm 1983. - *RA. Håndskriftsaml.* Klevenfeldts samlinger. Tegninger af ligsten pk. 3, uden nr. (gravsten over Kirsten Ulfstand).

Notebøger. *NM2*. N. L. Høyen XI, 1832, s. 52-53.

¹ Roskildebispsens jordebog s. 164.

² Landebogen s. 145.

³ RA. DaKanc. A28. 1630-1702. Fortegnelse og div. dok. vedk. kirker og sognekald.

⁴ Kronens Skøder II, 458 f.

⁵ RA. DaKanc. A29. 1736-97. Efterretn. om ejerne af kirker og kirketiender. - A30. 1809. Fortegnelse over kirker og disses ejere.

⁶ LA. Tuse og Merløse hrdr.s provsti. 1824-1900. Synsforretningsprot.

⁷ Ved embedet. Synsprot. 1862-19(78).

⁸ RA. Rtk. Rev. rgsk. Kirkergsk. 1661-72.

⁹ Jfr. f.eks. Benløse (DK. Sorø s. 414).

¹⁰ Murværket over døren er præget af indgreb i forbindelse med opførelsen og senere nedtagningen af en skorsten. Ved restaureringen 1979-80 har man

Fig. 39. Detalje af klokke støbt 1589 af Borchardt Gelgeter (s. 801). LL fot. 1978. - *Bell cast in 1589 by Borchardt Gelgeter. Detail showing bell-founder's mark.*

markeret dørens omrids ved indmuring af et fladbu-et stik mellem de indre vanger; udgangspunktet var to bevarede stiksten over vestre vange, jfr. fot. i NM2.

¹¹ Lignende våbenhusgavle kendes fra Butterup, Nørre Jernløse og Hjembæk (s. 62, 90 og 682).

¹² Gesimsen er ca. 1,5 m under skibets oprindelige.

¹³ Billeder fra restaureringen 1981 viser, at dørens vanger, men ikke stikket, er sekundære, men formentlig blot fornyede.

¹⁴ Den usædvanlige placering antyder muligheden af, at åbningen primært har tjent til at give forbipasserende indblik i kapellet, når det var aflåst.

¹⁵ Valget af den runde bue er naturligt, når højden i det lille, fladloftede rum skulle respekteres. I øvrigt skal det bemærkes, at Henrik Græbe i sin indberetning anser arkaden for at være led i den middelalderlige ombygning af rummet.

¹⁶ Af disse dækker den nordvestre til dels stikket af den rundbuede arkade til skibet.

¹⁷ Den østligste af nordsidens vægpiller har muret sokkel, falset som pille.

¹⁸ Herfor taler såvel slægtskabet mellem blændingskompositionerne som den omstændighed, at det forlængede skibs vestgavl ikke bærer præg af at have stået udsat for vind og vejr ret længe.

¹⁹ Blændingsgavlen er nærbeslægtet med Havrebjerg (Løve hrd.) fra 1529, Undløse sakristi og Kundby våbenhus (s. 362, 627).

²⁰ LA. Sognekaldsarkivet. Liber daticus 1738-1812 og 1804-1850.

²¹ LA. Holbæk amtsprovsti. 1808-23. Synsforretn.

^{21a} Ifølge Holbæk-Posten 13. marts 1873 udstyrede kirkeejeren den restaurerede bygning med kakkellovn efter henstilling fra menigheden, som til gengæld selv skulle betale brændsel (venligst meddelt af S. Bulow Jensen).

²² Blyantsoptrækningen på korsfæstelsesscenen er tilsyneladende sket på grundlag af nogenlunde sikre spor at dømme efter dens sammenhæng med den bevarede del. Optrækningen på sydkapellets hvælvekapper har derimod utvivlsomt radikalt forandret og forringet dekorationen. Figurernes ansigter og hænder står nu tyndt og ubehjælpsomt optrukket uden den oprindelige farve- og linieføring.

²³ Kun den del af alle disse tilføjelser og ændringer, der lod sig fjerne til fordel for sikre, oprindelige spor, blev fjernet ved restaureringen 1979-80.

²⁴ Beskygningen og især måden, hvorpå blodet flyder peger imod westfalsk og måske især francoburgundisk kunst (Dijon-skolen), omend bevaringstilstanden ikke synes at tillade nøjere præcisering. Se: Meister Francke und die Kunst um 1400, Ausstellung zur Jahrhundert-feier der Hamburger Kunsthalle 1969, Hamburg 1969 (spec. kat. nr. 5, med videregående litteraturhenvisninger) samt Ulla Haastrup: Kalkmaleri i Viskinge og Kunst i Westfalen, i NMArb. 1967, s. 5-18.

²⁵ De spillende hyrder er omtalt og jævnført med andre af Dorthé Falcon Møller: Hvad spillede hyrderne på marken? i Den iconographiske Post 1972, nr. 4-5, s. 21-27.

²⁶ Vedrørende Judas stilling se Mogens Rud: Spillede Judas oprindelig terre? Et motiv på vandring, i Den iconographiske Post 1973, nr. 4, s. 12-18.

²⁷ Jfr. M. Mackeprang: Christi Lidelsesredskaber - »Christi Vaaben«, en arkæologisk-heraldisk skitse, i ÅrbOldHist. 1951, 1952, s. 178-198, s. 181.

²⁸ Begyndelsesbogstaverne: Amm ... stammer formentlig fra verbet amitto: sende fra mig, lade gå bort fra mig. En indledning, der øjensynligt ikke findes nogen parallel til.

²⁹ Jfr. Niels M. Saxtorphs redegørelse for citatet i: Jeg ser på kalkmalerier, tredje udg., 1979, s. 126.

³⁰ Jfr. Mette Brandt: Mulier mala. Smørkærningsfremstillinger i dansk sengotisk kalkmaleri, i Bild och betydelse. Picta (Skrifter utg. av Konsthistoriska institutionen vid Åbo Akademi Nr. 2), Åbo 1976, s. 55-61, endvidere Ebbe Nyborg: Fanden på væggen, 1978, s. 38f. og 86f.

³¹ Jfr. DK. Kbh. Amt s. 382 f. og DK. Frborg. s. 1986f. og s. 2548 f.

³² Se Dorthe Falcon Møller: Den himmelske lovprisning, i Den iconographiske Post 1971, nr. 4-5, s. 26-35, s. 28.

³³ Sml. værkstedets billede i Sønder Asmindrup, s. 187.

³⁴ Af Beckett kaldt Elisabet, af Braun Dorotea, jfr. note 36 og 37.

³⁵ S. 118 med fig. 13, DK. Sorø s. 390 og DK. Kbh. Amt s. 925 med fig. 4. Rammedekorationen var overmalet, men fremdroges da forsiden afleveredes til Nationalmuseet.

³⁶ Josept Braun: Der christliche Altar, München 1924, II, 115-16.

³⁷ Beckett: DaKunst II, 238 med fig. 313. Afbildet i Die Bau- und Kunstdenkmäler der Freien und Hansestadt Lübeck, Lübeck 1906, bd. II, 228 og i Adolf Holm: Lübeck, 1900, fig. 41. I Max Hasse: Lübeck Sankt Annen-Museum. Die sakralen Werke, Lübeck 1970, tilskrives malerierne på Laurentiusaltret fra Burgkirche ham (1522). Desuden et billede fra Katharinekirke og yderligere to (jfr. kat. nr. 78 og 118-20).

³⁸ Jfr. note 7. Protokollen gengiver fru Ingemanns egen beretning om maleriet.

³⁹ En fremstilling af Opstandelsen i midtskabet er højst usædvanlig, hvorfor der må tages forbehold over for denne tolkning. - I altertavlen fra Preetz (nu i NM2) findes en fremstilling af Opstandelsen, men her er der tale om een ud af mange fremstillinger. I feltet ovenover ses Marias himmelkroning. Gengivet i V. Curt Habicht: Hanseatische Malerei und Plastik in Skandinavien, Berlin 1926, tavle 3.

⁴⁰ Fra 1832, da det trængte til istandsættelse, jfr. note 20, eller fra 1873, jfr. indskriften under fodens standkant.

⁴¹ Sml. Niels-Knud Liebgott: Lys, 1973.

⁴² I Roskilde Museum er deponeret to næsten identiske, sengotiske processionsstager fra Lyngby, Voldborg hrd. (DK. Kbh. Amt. s. 928). Fra Sverige

kendes flere eksempler på processionsstager, hvis kapitæler bærer engel eller helgenfigur, se: Medieval wooden sculpture in Sweden, IV, Uppsala 1975, s. 124 med pl. 305 og s. 208 med fig. 97 angående stager fra Haga (Uppland) og Östra Eneby (Östergötland). Se også C. A. Nordman: Finlands medeltida Konsthandverk, s. 96 med fig. 63.

⁴³ Jfr. indb. ved P. Hauberg 1894.

⁴⁴ Ifølge Mackeprang: Døbefonte s. 98, ikke ulig Roskildetypen.

⁴⁵ Sml. også Sigurd Erixon: Mässing, Lund 1978, s. 268, fig. 361, fad fra Källsjö med drevet årstal 1621.

⁴⁶ Jfr. Høyens notebog og Larsen: Holbæk 2, s. 26.

⁴⁷ DK. Sorø s. 364, 375, 464 og 492, jfr. s. 1244.

⁴⁸ Jfr. skrivelser af 10. jan. og 7. febr. 1857 i NM2.

⁴⁹ Meddelt af Th. Frobenius & Sønner.

⁵⁰ I. Starup & Sønns arkiv.

⁵¹ Før 1871, da kirkestævner afskaffedes.

⁵² Jfr. KancBrevb. 5. juni 1589.

⁵³ DK. Frborg. s. 2274 og Præstø s. 860 med fig. 7.

⁵⁴ RA. Rgsk. ældre end 1559. Fortegnelse over indkrævede klokker 1528-29.

⁵⁵ Jfr. Jensen: Gravsten I, 229 og II, nr. 373.

⁵⁶ Jfr. s. 653 (nr. 3) og DK. Kbh. Amt s. 2036 og 2042 (nr. 62 og 75).

⁵⁷ Indb. af A. Hauberg aug. 1903.

⁵⁸ Sml. F. Schiøtt: Det kgl. Landslot Frydendal 1668-70, i Fra Arkiv og Museum, 1899-1902, især s. 239 f.

⁵⁹ LA. Bispearkivet. Tuse hrd. 1690-1820.

⁶⁰ LA. Bispearkivet. 1758-59. Hist. efterretn. til HofmFund.

⁶¹ DaAtlas VI, 187 angiver, at han døde 53 år gammel, men opgiver ikke fødselsår. HofmFund. VIII, 311 anfører fødselsåret som 1675, men ingen alder.

⁶² Ifølge cirkulære til biskopperne 1890. Ifølge synsprotokollen indsattes den med de andre kister i murets hvælving under koret (note 7).

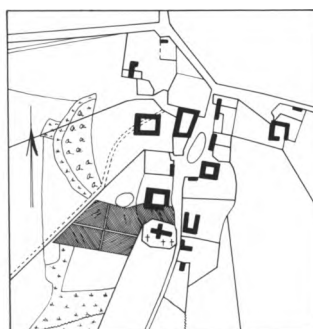

Fig. 40. Landsbyplan 1789. - *Village map.*